

Aristoteles'in *Poetika*'sı Bağlamında İslam Dünyasında Tragedya: Yunanca, Süryanice, Arapça Tercüme, Şerh, Telhis Sürecinde Tragedya

Ayşe Taşkent

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Eğitim Fakültesi, Resim-İş Eğitimi Ana Bilim
Dalı

İstanbul/Türkiye

ayse.taskent@istanbul.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-0852-3802>

Öz: Aristoteles'in *Poetika* adlı eseri 9. yy. sonu ile 10. yy.'ın başlarında Süryaniceye tercüme edilmiştir. Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâî (Yûnânî) (ö.940) tarafından ise Süryaniceden Arapçaya tercüme edilmiştir. Günümüze ulaşan bu tercüme Paris'te Bibliotheque Nationale Arapça yazmalar kısmında 2346 sayısıyla numaralandırılmıştır. Bu Arapça tercümenin yanı sıra *Poetika*'nın Süryanice-Aramice tercümesinin küçük bir parçası günümüze ulaşabilmiştir. Tragedya hakkındaki bu Süryanice fragman, Severus bar Şakko'nun (Ya'qûb bar Şakko) (ö. 1241) "Diyaloglar Kitabı"nda (*Ktaba da-Dyaloġo*) yer almaktadır. Makalemizde "*Poetika*'nın Süryaniceden Arapçaya ilk tercümeleri hakkında bilgi verilerek Severus Bar Şakko'nun Süryanice fragmanında ve Mettâ b. Yûnus'un *Poetika* tercümesinde tragedyanın nasıl tanımlandığı Aristoteles'in tragedyaya tanımlaması ile karşılaştırılmalı olarak incelenecektir. Mettâ b. Yûnus (ö.940) ve İbn Rüşd'de (ö. 520/1126) medih sanatı; Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ'da (ö. 428/1037) ise tragedya olarak anılan söz konusu türün nitel ve nicel analizi yapılacaktır. Tragedyanın nitel analizinde Aristoteles'in *Poetika*'sında yer verilen tragedyanın altı ögesi; muthos (öykü), ethos (karakter), lexis (sözel ifade), dionoia (düşünce), oopsis (sahne düzeni), harmonia (harmonî) ele alınacaktır. Nicel analizinde ise "prolog, episodlar, eksodos, koro şarkısı" ögeleri ele alınarak nitel ve nicel ögelerin Mettâ b. Yûnus, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün eserlerine nasıl nakl edildiği ve nasıl yorumlandığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, Aristoteles, *Poetika*, Severus bar Şakko, Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâî, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd, Tragedya, Medih Sanatı.

Geliş Tarihi/Received Date: 03.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 27.05.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Taşkent, Ayşe. "Aristoteles'in *Poetika*'sı Bağlamında İslam Dünyasında Tragedya: Yunanca, Süryanice, Arapça Tercüme, Şerh, Telhis Sürecinde Tragedya ". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 105-134. <https://doi.org/10.51447/uluifd.890420>

Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30/1 (Haziran 2021)

Tragedy in the Islamic World in the Context of Aristotle's *Poetics*: Tragedy in Greek, Syriac, and Arabic Translations, Commentaries, and Summaries

Abstract: Aristotle's *Poetics* was translated into Syriac by the late ninth or early tenth century and, within a few decades, was translated again from Syriac into Arabic by Abū Bişr Mattā ibn Yūnus (d. 940). The Arabic translation survives almost intact in the codex *Parisinus Ar.* 23463, but only a passage of about thirty lines survives from the Syriac translation (this passage is quoted in Jacob bar Şakko's *Book of Dialogues*). This article gives information about the first translations of *Poetics* from Syriac into Arabic and compares the definition of tragedy in Şakkō's Syriac fragment and Abū Bişr's translation of *Poetics* against Aristotle's definition of tragedy. It qualitatively and quantitatively analyzes the genre described as the art of *madīh* in Abū Bişr and Ibn Rushd (d. 520/1126) and as tragedy in al-Fārābī (d. 339/950) and Ibn Sīnā (d. 428/1037). In its qualitative analysis of tragedy, it discusses six elements of tragedy in Aristotle's *Poetics*: *muthos* (myth), *ethos* (character), *lexis* (measure), *dionoia* (thought), *opsis* (spectacle), and *harmonia* (harmony). In its quantitative analysis, it examines the elements of prologue, episode, exodos, and choral song, as well as how qualitative and quantitative elements were transmitted to and interpreted in the works of Abū Bişr, Ibn Sīnā, and Ibn Rushd.

Keywords: Islamic Philosophy, Aristotle, *Poetics*, Jacob bar Şakko, Abū Bişr Mattā ibn Yūnus, al-Fārābī, Ibn Sīnā (Avicenna), Ibn Rushd (Averroes), Tragedy, The Art of *Madīh*.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

Aristoteles'in mantık külliyyatı *Organon*'a sekizinci ve son kitap olarak eklenen *Poetika* adlı eserin günümüze ulaşan en eski versiyonu, Ebū Bişr Mettâ b. Yūnus el-Kunnâî (Yūnânî) (ö. 328/940) tarafından Süryaniceden Arapçaya yapılan tercümedir. Aristoteles, *Poetika*'da tragedya, komedy ve ditrambos gibi farklı Yunan sanat formlarını, tragedyayı merkeze alarak açıklamış iken; İslam filozofları, Aristoteles'ten farklı olarak şiiri hem şekli hem de mahiyeti itibarıyla mantık alanına dâhil ederek, daha özeldede ise bir kıyas türü olarak ele almışlardır.¹ Fârâbî, İbn Sīnâ ve İbn Rüşd'ün Aristoteles'in *Poetika*'sı üzerine telif ettikleri eserler, *Organon* külliyyâtına dâhil edilmesi bakımından Mantık çalışmaları içinde değerlendirmiştir. Fârâbî, İbn Sīnâ ve İbn Rüşd'ün eserlerindeki Yunan sanatları özellikle tragedya hakkındaki yaklaşımları henüz yeterince açıklanmamıştır. Filozoflar metinlerinde, Yunanlıların şiir türleri olarak niteledikleri "tragedya, dîsiramî/ditrambos, komedyâ,

¹ Deborah L. Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy* (Leiden: E.J. Brill, 1990), 180-183; Kemal Sâlim, *The Philosophical Poetics of Al-Fârâbî, Avicenna and Averroes, The Aristotelian Reception* (London-New York: Routledge Curzon, 2000), 87; Ayşe Taşkent, *Güzelin Peşinde Fârâbî, İbn Sīnâ ve İbn Rüşd'de Estetik* (İstanbul: Klasik, 2012), 237-283.

İyâmbû/iambik şiir, drâmâtâ” gibi edebî ve teatral türler hakkında uzun açıklamalar ve tartışmalar yapmaktadır. Makalemizde henüz üzerinde yeterince çalışılmamış olan Aristoteles'in *Poetika*'sında yer alan “tragedya” sanatının Mettâ b. Yûnus, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün *Poetik*lerinde nasıl ele alındığı incelenecektir. Bunun yanı sıra *Poetika*'nın Süryanice-Aramice tercümesinin günümüze ulaşabilmiş küçük bir parçası ile karşılaştırmalar yapılacaktır. Tragedya hakkındaki bu Süryanice fragman, *Severus bar Şakko'nun (Yaçkûb bar Şakko) (ö. 1241) “Diyaloglar Kitabı”nda (Ktaba da-Dyologo)* yer almaktadır. Aristoteles'in tragedya tanımının en erken örneği kabul edilen bu Süryanice fragman; *Poetika*'nın hem Yunancadan Süryaniceye hem de Süryaniceden Arapçaya çevrilmesi sürecini takip etme imkânı verdiğiinden önem taşımaktadır. Bu metin ayrıca *Poetika*'nın Yunanca orijinaline ulaşma imkânını bulamamış İslam filozoflarının iki aşamalı bir tercüme sürecinden (Süryanice, Arapça) geçmiş bir metni nasıl yorumladıkları hakkında da aydınlatıcı olacaktır. Makalemizin birinci bölümünde “*Poetika*'nın Süryaniceden Arapçaya ilk tercümeleleri hakkında bilgi verilecek, ikinci bölümde Severus Bar Şakko'nun Süryanice Fragmanında ve Mettâ B. Yûnus'un *Poetika* tercümesinde tragedyanın nasıl tanımlandığına bakılacak ve Aristoteles'in tragedya tanımlaması ile karşılaştırılacaktır. Üçüncü ve dördüncü bölüm, Fârâbî ve İbn Sînâ'da tragedya; Mettâ b. Yûnus ve İbn Rüşd'de ise medih sanatı üzerinden tartışılan tragedya ve medih sanatının incelenmesine ayrılmıştır. Makalemizde son olarak tragedya ve medhin nitel ve nicel analizi yapılacaktır.

1. *Poetika*'nın Süryaniceden Arapçaya İlk Tercümeleleri

Aristoteles'in *Poetika*'sının günümüze ulaşan en eski versiyonu Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâî (Yûnânî) (ö. 328/940) tarafından Süryaniceden Arapça yapılan tercümedir.² Bu tercüme Paris'te Bibliothéque Nationale Arapça yazmalar kısmında 2346 sayısıyla numaralandırılmıştır (fol. 131a-146b).³ 932 tarihinde

² Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus'un Süryaniceden Arapçaya yaptığı tercümenin dört neşri vardır: Samuel Margoliouth, *Analecta Orientalia ad Poeticam Aristoteleam* (London: D. Nutt, 1887), 1-76; Jaroslaus Tkatsch, *Die arabische Übersetzung der Poetik des Aristoteles* (Vienna: Akademie der Wissenschaften, 1928, 1932); Şükrî Muhammed Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r nakl Ebî Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâî min'el Süryânî ile'l-Arabî* (Kahire: Dâr el-Kitâb el-'Arabî, 1967), 29-157; Abdurrahman Bedevî, *Aristûtâlis Fennü'ş-Şi'r, mea' tercemeti'l Arabiyyeti'l kadîmeti ve şurûhi'l-Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd* (Beyrut: Daru's sakafe, 1953), 85-143.

³ Leonardo Tarán vd., *Aristotle Poetics, Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries* (Leiden-Boston: Brill, 2012), 36, 64, 144; Bedevî, *Fennü'ş-Şi'r*, 51; İsmail M. Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle: A Critical Study with an Annotated Translation of the Text* (Leiden: E. J. Brill, 1974), 4; Lutz Edzard vd., “A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle's Poetics”, *Grammar as a window onto Arabic Humanism. A Collection of Articles in Honour of Michael G. Carter*, ed. Lutz Edzard- Janet Watson (Harrassowitz: Wiesbaden, 2006), 222-264, 222; Alberto Rigolio, “Aristotle's Poetics in Syriac and in Arabic Translations: Readings of Tragedy”,

Mettâ'nın yaptığı bu tercüme yaklaşık 700 yılından öncesine ait olan kayıp bir Yunanca elyazmasının Süryanice-Aramice tercümesi üzerine temellenir. *Poetika*'nın Süryanice-Aramice tercümesinden otuz satırlık sadece bir paragraf (ch.6. 1449b24-1450a9) günümüze ulaşmıştır. Aristoteles'in tragedya tanımının en erken örneği bu Süryanice kaynaktan alınmıştır. Tragedya hakkındaki bu Süryanice fragman Musul yakınlarındaki bir manastırda piskopos olan *Severus bar Şakko'nun* (ö. 1241) "Diyaloglar Kitabı"nda (ܩܬܒܐ ܕܐܕܘܠܘܓܐ / *Ktaba da-Dyologo*) yer almaktadır. 1887 yılında Margoliouth *Analecta orientalia ad Poeticam Aristoteleam*, adlı çalışmasında bu tercüme neşretmiştir.⁴

Mettâ b. Yûnus'un *Poetika* tercümesi orjinal metne mutabık olmaması bakımından eleştirilmekte; Aristoteles'in metnini yanlış anladığı, dönüştürdüğü ifade edilmekte ve çoğunlukla zor anlaşılan ya da anlaşılabilir bir metin olarak nitelenmektedir.⁵ Aristoteles'in *Poetika*'sının konusunu oluşturan Yunan sanatlarına aşina olmaması, ana dili Süryanice olan Mettâ'nın Arap dilindeki yetersizliği tercüme hakkında verilen olumsuz yargılarda rol oynamıştır.⁶ Metinde Süryanice, Yunanca, Arapça, Farsça gibi farklı dillerden alınmış kavramların kullanılması, metnin bu çok dilli yapısı olumsuz karşılanmış ve farklı diller içinde ifade edilmek istenen şeylerin mütercimi zorladığı ifade edilmiştir. Bu olumsuz düşüncelere karşın Mettâ'nın tercümesinin asıl metnin içeriğini taşıdığı, aslını taklit ettiği ona benzediği ve anlatılan pek çok konuya değindiği de ifade edilmektedir. Mütercim metinde anlatılan içeriği doğru okumak ve anlamlandırmak için metnin iç yapı ve akışından ayrılmakta, metinden kopmaksızın asıl metni tercüme etmektedir. Ortaya konan ifadeler; hatalı, çelişkili, tartışmalı olsa da söylenen şeylerin arkasına gizlenen mana, asıl metnin rengini almakta, asıl metnin hacmine ve içeriğine uygunluk arz etmektedir.⁷

Mettâ b. Yûnus'un *Poetika* tercümesinin yanı sıra Süryanice ve Arapça *Poetika* mütercimleri hakkında iki isim daha zikredilmektedir: İshak b. Huneyn (ö. 910)⁸ ve

Khristianskii Vostok 6 (Христианский Восток NS 6) (Moscow: Russian Academy of Sciences, 2013), 140-149, 140.

⁴ Edzard vd., "A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle's Poetics", 222; Tarán vd., *Aristotle Poetics*, 77-114; Rigolio, *Aristotle's Poetics*, 140.

⁵ Muhammed Latîfî el-Yusufî, *eş-Şî'r ve'ş-Şî'riyyeh, el-felâsife ve'l-müfekkîrûne'l-Arab* (Dâr'ul-Arabiyyet'ül Kitâb, 1992), 179; Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şî'r nakl Ebî Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâî min'el Süryânî ile'l-Arabî*, 177-179.

⁶ Rigolio, *Aristotle's Poetics*, 140.

⁷ el-Yusufî, *eş-Şî'r ve'ş-Şî'riyyeh, el-felâsife ve'l-müfekkîrûne'l-Arab*, 179.

⁸ Bedevî, *Aristûtâlis Fennü's-Şî'r*, 51,52; Ayşe Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları Aristoteles'in Poetika'sının İslam Dünyasındaki Yansımaları* (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019), 23; İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist*'inde İskender el-Afrodîsî (Aphrodisias) bölümündeki açıklamaları *Poetika*'nın İshak tarafından tercüme edildiğine delil olarak gösterilmiştir: "Aristo'dan bahsederken Aristo'nun kitaplarına yaptığı şerhten bahsetmiştik. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Adî şöyle der: İskender el-Afrodîsî'nin Semâ Şerhi'ni, Kitâbü'l-Burhân Şerhi'nin tamamını Hıristiyan mütercim İbrâhim b. Abdullah'ın te-

Yahyâ b. Adî (ö. 975).⁹ Zikredilen bu üç mütercim içerisinde 934 tarihinden önceki bir tarihte günümüze ulaşan Ebû Bişr Mettâ b. Yûnus tarafından yapılan Süryaniceden Arapçaya tercümesi kesin olarak bilinmektedir.¹⁰ Süryanice ve Arapça nakiller konusunda kimi veriler uzlaştırılmış ve Süryanice tercümenin İshak b. Huneyn tarafından yapıldığı ve Metta'nın metninin ikinci bir Arapça revizyonunun ise Yahyâ b. Adî tarafından yapılmış olduğu sonucuna ulaşılmıştır.¹¹

Mettâ'nın ilk Süryanice tercümesi 9. yy. ortalarından sonraki bir tarihte yapılmış; Yahyâ b. Adî'nin ikinci Arapça revizyon ise 11. yy. da İbn Sînâ'ya ulaşmıştır. İbn Sînâ, yaklaşık 1020'lerde kendi yorumlarını yazarken Mettâ b. Yûnus'un Arapça versiyonunun yanı sıra eserin ikinci revizyonu olan Yahyâ b. Adî'nin tercümesini de kullanmıştır.¹² İbn Rüşd (ö.1198) ise *Poetika'nın Telhîs'inde (Telhîs Aristutâlis Fi'ş-ir-Orta Şerh)* Mettâ'nın metnini kullanmıştır.¹³

13. yüzyıl Süryani metropoliti Barhebraeus'un (ö.1286) Aristoteles'in *Poetika'sından* kimi parçaların yer aldığı *Ktâbâ d-hēwat hekmâ'tâ* (Hikmetin Özü Kitabı) başlıklı Süryanice bir eser yazmıştır.¹⁴ Barhebraeus bu eserini yazarken Süryanice

rekesinde gördüm. Her iki şerh bana 120 dinara teklif edildi. Altınları temin etmek için gittim. Döndüğümde bazı kitaplarla beraber Horasanlı bir adama 3000 dinara sattıklarımı gördüm. İtimat ettiğim başka biri bana bu kitapların yende taşındığını söyledi. Ebû Zekeriyâ İbrâhim b. Abdullah'tan Sofistika, el-Hitâbe, eş-Şî'r (*fassi'ş-şî'r*) adlı kitapların metinlerinin İshak [b. Huneyn] tercümelerini 50 dinara satın almak istediğini, fakat onun satmadığını, ölmeden kitapları yaktığını söyledi.”; Muhammed b. İshak En-Nedim, *El-Fihrist*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 820; Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şî'r nakl Ebî Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâi min'el Süryânî ile'l-Arabî*, 168-177; Dimitri Gutas, “The Poetics in Syriac and Arabic Transmission”, *Aristotle Poetics Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries*, ed. Leonardo Tarán vd. (Leiden, The Netherlands: Brill, 2012), 91.

⁹ Gutas, “The Poetics in Syriac and Arabic Transmission”, 96; Bedevî, *Aristutâlis Fennü'ş-Şî'r*, 51, 52; Edzard vd., “A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle's Poetics”, 224; Gerhard Endress, *The Works of Yahyâ Ibn 'Adi: an Analytical Inventory* (Wiesbaden: Reichert, 1977), 28; Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları Aristoteles'in Poetika'sının İslam Dünyasındaki Yansımaları*, 21-22.

¹⁰ İbnü'n-Nedîm, *Fihrist'te Aristo'nun Mantiğa Dair Sekiz Kitabı* içinde “*Epütokya ve Poetika*” tercümeleri hakkındaki bilgi vermekte ve Ebu Bişr Mettâ'nın *Poetika'yı* Süryaniceden Arapçaya çevirdiğini teyid etmektedir. Bunun yanına Yahyâ b. Adî tercümesi olduğunu da ifade etmektedir. “*Epötika (Poetika)* [Hakkında Söz]: Manası şiir demektir. Eseri Ebu Bişr Mettâ Süryaniceden Arapçaya çevirdi. Yahyâ b. Adî tercümesi vardır. Themistius'un eser hakkında mütalaası bulunur. Bu mütalaanın sahte olduğu söylenir. el-Kindî'nin de muhtasarı vardır.”; Nedim, *El-Fihrist*, 812; Gutas, “The Poetics In Syriac And Arabic Transmission”, 92.

¹¹ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şî'r*, 177-180; Bedevî, *Fennü'ş-Şî'r*, 51-53; Gutas, “The Poetics In Syriac and Arabic Transmission”, 148.

¹² Lenn E. Goodman, *Avicenna: Arabic Thought and Culture* (Londra-New York: Routledge, 1992), 217.

¹³ Gutas, “The Poetics In Syriac And Arabic Transmission”, 109; Bedevî, *Fennü'ş-Şî'r*, 51-53.

¹⁴ Gutas, “The Poetics In Syriac And Arabic Transmission”, 109.

bir kaynağa müracaat ettiği gibi *Poetika*'nın Arapça tercümelerine/şerhlerine müracaat etmiştir, eser çoğunlukla İbn Sînâ'nın *Poetika*'sına dayanmaktadır.¹⁵

2. Severus Bar Şakko'nun Süryanice Fragmanında ve Mettâ B. Yûnus'un *Poetika* Tercümesinde Tragedyanın Tanımlanması

Aristoteles'in tragedyaya tanımının en erken örneği olan *Severus bar Şakko'nun* (ö. 1241) “Diyaloglar Kitabı (ܟܬܒܐ ܕܐܕܘܠܘܓܘܟܐ /‘*Ktaba da-Dyologo*)”nda yer alan Süryanice fragman; Mettâ'nın tragedyaya tanımını Süryaniceden Arapçaya nasıl naklettiği hakkında da bilgi veren önemli bir metindir. Nitekim Aristoteles'in metnini Mettâ üzerinden okuyan filozofların tragedyayı nasıl anladıkları ve yorumladıkları bakımından da önem arz etmektedir. Aristoteles, Severus bar Şakko ve Mettâ b. Yûnus'un tragedyaya tanımlarına aşağıda yer verilmektedir:

Aristoteles, <i>Poetika</i> , 1449b 24–28	<i>Severus bar Şakko</i> (<i>Ya'qûb bar Şakko</i>) (ܟܬܒܐ ܕܐܕܘܠܘܓܘܟܐ) ‘ <i>Ktaba da-Dyologo</i>) (ch.6. 1449b24-1450a9)	Mettâ b. Yûnus- <i>Parisnus Ar. 2346</i> (BN 2346 arabe, fol. 131a-146b)
Tragedya soylu, tamamlanmış ve belirli bir uzunluğu olan bir eylemin taklidir. Bölümlerin her birinde zenginleştirilmiş bir dil kullanarak yapar bunu. <i>Tragedya eyleyenleri taklit eder</i> bunu da bir anlatıcıyla değil uyardığı acıma ve korku aracılığı ile bu tür duyguların arınmasını sağlayarak yapar. ¹⁶	Tragedya uzunluğa sahip soylu ve tamamlanmış bir eylemin zevkli bir dil içinde taklidir [ki] parçalarındaki eylem (b) türlerinden her bir türü <i>hariç/dışında</i> ve (a) söz (c) yoluyla değil fakat acıma ve korku yoluyla o <i>duygularını yumuşatır</i> ve (d) <i>acı çekenlerin</i> (e) arınmasını hedefler. ¹⁷	Medih sanatı (<i>smâat el-medîh</i>); <i>iradeye dayalı</i> (<i>el-irâdi</i>) (f), niyetli ve tamamlanmış (<i>el-kâmil</i>) bir eylemin (el-amel) teşbîhi ve taklidir (<i>mu-hakât</i>); [O/tragedya] <i>büyüklik</i> (<i>el-izâm</i>) ve uzunluğa (<i>medâd</i>) sahip olan (g), faydalı (h) bir söz (<i>el-kavl en-nâfi</i>) içinde; bölümlerinde (<i>el-eczâ</i>) fail olan (<i>fâile</i>) türlerinden (<i>el-envâ</i>) her biri <i>hariç/dışında</i> (<i>ma halâ</i>) (i) sözler (<i>el-mevâid</i>) (j) yoluyla değil ve acıma (<i>er-rahmet</i>) ve korku (<i>el-havf</i>) yoluyla heyecanları/duyguları (<i>el-infîlât</i>) ve etkilenmeleri (<i>et-te'sirât</i>) dengeli hale getirir (<i>teaddele</i>) ve eylemden etkilenenleri (<i>yenfe'alune</i>) arındırır/saflaştırır (<i>tenki</i>) ve temizler (<i>tünezzif/tenzif</i>). ¹⁸

¹⁵ Edzard vd., “A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle’s Poetics”, 224.

¹⁶ ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἔχουσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἑκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι’ἀπαγγελίας, δι’ἑλέου καὶ φόβου περαινουσα τὴν τῶν τοιοῦτων παθημάτων κάθαρσιν. Aristoteles, *Poetika* - *Şiir Sanatı Üzerine* (*Peri poiêtikês*), çev. Nazile Kalaycı (Ankara: Pharmakon Kitap, 2012), 25; Rigolio, “Aristotle’s Poetics in Syriac And in Arabic, Translations, 140.

¹⁷ Süryanice metin: “tragodüta” iteh meddamyanüta d-sa’örüta hpitta wa-gmirta d-it läh rabbüta b-melltä mahnyaniṭa star men kulhad had men adše d-bamnewwata ma’bdin w-law b-yad su (w) daya ‘ellä b-yad rahma w-dehlta mmazzga l-häse w-abda dukkâyä d- ilin d-haşin”, Rigolio, “Aristotle’s Poetics”, 140; Edzard vd., “A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle’s Poetics”, 231.

Günümüze ulaşan Süryanice paragraftaki tragedya tanımı ile Aristoteles'in tanımını örtüşmemektedir. Severus bar Şakko'nun yukarıda alıntılanan paragrafında "italik ve harfler" ile gösterilen kelimeleri farklı şekillerde tercüme imkânı olmasına rağmen Süryani mütercim, Aristoteles'in metninin içeriğini tam olarak yansıtmamıştır. Özellikle hariç/dışında (a) ve söz (c) kelimelerinin tercümesi Yunanca elyazmasındaki olası içeriğini taşınamaması, sonrasında Mettâ b. Yûnus'un metni doğru anlamasına engel teşkil etmiştir. Süryanice mütercim Yunan sanatlarını ve tragedyayı bilmemesi nedeniyle; Aristoteles'in *Poetika'sında* yer alan "tragedya eyleyenleri taklit eder" ifadesindeki vurgunun eyleyenlere yani aktörlere atıf yaptığını gözden kaçırmıştır. Süryani mütercim eyleyen/eylemde bulunan insanlara yani oyuncu (aktör) atıf yaparak tercüme etmek yerine Aristoteles'in metninde geçen kelimeyi "eylem türleri" (b) olarak yorumlamıştır.¹⁹ Bu tür eksik ve yanlış tercüme ile tragedyanın teatral özelliklerinin ifade edilmemiş ve yanlış tercüme *Poetika'nın* sonraki nakillerinde ve yanlış anlaşılması üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur.²⁰

Süryanice metinde yer verilen "duyguları yumuşatır ve (d) acı çekenlerin (e) arınmasını hedefler" ifadeleri *katharsis* kavramını genişletmek için mütercimin çabasının açık bir şahidi olarak yorumlanmıştır. O *duyguları yumuşatır ve (d)* ifadesi Süryanice bir ekleme gibi görünmektedir. *Acı çekenlerin (e)* ifadesi ise Yunanca metinden radikal bir değişikliktir. Belki de *katharsis*'in farklı bir yorumunun altında yatan asıl sebebi ima etmektedir. Belki de Yunanca "bu tür duygular" (τῶν τοιοῦτων παθημάτων) anlamına gelen ifadenin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır ki aslında "korku ve acıma"ya (ἐλέου καὶ φόβου) atıf yapılmaktadır.²¹

Severus bar Şakko'nun Süryanice paragrafındaki kimi kelimeleri Mettâ, çift kelime ile tercüme etmiştir. Nitekim tek bir kelime/kavramı çift kelime ile tercüme etmek Mettâ'nın en önemli tercüme tekniği ya da üslupsal özelliği olarak nitelenmiştir. Süryanice metninde yer alan *mimesis* (taklit) teriminin karşılığı iki tamamlayıcı ve eş anlamlı terim ile yani "muhâkât ve teşbih" ile karşılanmıştır. Mettâ'nın Arapça tercümesindeki en önemli değişiklik tragedyayı "medih sanatı (*sînâat el-medîh*)" olarak çevirmesidir. Mettâ tragedyaya (τραγωδία) medih (*el-medîh*), komedyaya (κωμωδία) ise hiciv (*el-hicâ*) karşılıklarını vererek bu iki terimi tüm metninde tutarlı bir şekilde kullanmıştır.²² Bu seçim özellikle problematiktir çünkü söz konusu Yunanca iki terim Süryanicede nadir kullanılan terimler değildir. Mettâ

¹⁸ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fîş-Şi'r*, 49; Bedevî, *Fennü's-Şi'r*, 96; Rigolio, "Aristotle's Poetics", 142.

¹⁹ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 141.

²⁰ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 146.

²¹ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 146.

²² Michiel Leezenberg, "Katharsis, Greek And Arab Style, On Averroes's Misunderstanding of Aristotle's Misunderstanding of Tragedy", *Rereading Classics in 'East' and 'West' Post-colonial Perspectives on the Tragic*, ed. Freddy Decreus-Mieke Kolk (Gent: Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst Gent, 2004), 304.

Süryanicedeki karşılığı “*trāgodūtā*” ve “*qūmōdiyā*” olan kelimeler ile kastedilen şeyin tam olarak ne olduğunu konusunda tahminde bulunmuş ve farklı bir strateji ile bu iki kelimeyi Arap edebiyatındaki bir forma adapte etmiştir.²³ Mettâ tercümesinde Yunan dünyasındaki pek çok özel isim ve Yunan sanatlarını transliterasyon ile vermiştir. Örneğin epik şiiri/epos “fen/sanat/sınaât efi” olarak yani transliterasyon ile vermiştir. Tragedya ve komedyâ Yunanca kelimeleri transliterasyon ile verme imkânı varken bunu tercih etmemiştir. Mettâ bu iki kelimenin tercümesini, Arap edebiyatındaki iki tür üzerinden kendi anlayışına dayanarak tercüme etmiştir; tragedyanın (τραγωδία, Süryanice, *trāgodūtā*) tercümesi için “medih/övgü komedyanın (κωμωδία, Süryanice, *qūmōdiyā*) tercümesi için ise hicâ/yergi’yi kullanmıştır.²⁴

Arap edebiyatında ya da kaside geleneğinden övgü şiiri ya da medih için genellikle medh, medîh, medîha, ümdûha ve midha kelimeleri kullanılmaktadır. Yergi/hiciv karşılığında hicâ terimi kullanılmakta, hiciv türü şiire ühcüvve, ühciyye (ç. *ehâcî*) karşılığı verilmektedir. Medih şiiri bireylere, ailelere, kabilelere övgüyü ifade etmekte²⁵ kişisel ve ahlakî özellikler/erdemler (cömertlik, asalet, dürüstlük, vefakârlık, kahramanlık gibi) övülmektedir. Hiciv ise bu özelliklerin zıdlarını içermektedir.²⁶

Mettâ b. Yûnus, tragedyanı medih/övgü şiiri, komedyanı da hica/yergi şiiri olarak tercüme etmeye karar verirken, Kindî zamanından beri Aristotelyen metinlerle uğraşan Arap entelektüelleri arasında tesis edilmiş bir geleneği takip etmiştir.²⁷ Nitekim Kindî *Aristoteles’in Kitaplarının Sayısı Üzerine* adlı risalesinde *Retorika* ve *Poetika*’yı övgü ve yergi terimleri üzerinden açıklamıştır: “Şiirle ilgili demek olan *Poetika* adlı sekizinci kitabındaki amacı şiir sanatından söz etmekte övgü, ağıt, hiciv ve daha başka şiir türlerinde kullanılan vezinleri anlatmaktadır.”²⁸ Mettâ b. Yûnus’un Yunan dünyasına ait kimi konuları Arapça şiir türleriyle tanıtan Kindî geleneğini takip ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu tercihin asıl amacı, Yunan kültürünün Arapça konuşan topluma intibakını sağlamaktır. Buna karşıt farklı bir süreç önce Fârâbî tarafından ve ardından onu takip eden İbn Sînâ tarafından işletilmiştir.

²³ Rigolio, “Aristotle’s Poetics”, 143.

²⁴ Edzard vd., “A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle’s Poetics, 229; Rigolio, “Aristotle’s Poetics”, 140.

²⁵ İsmail Durmuş, “Methiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/406-408; Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/562-564.

²⁶ M. Orhan Okay, “Hiciv”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/449-450; İsmail Durmuş, “Hiciv”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 17/447-449.

²⁷ Dimitri Gutas, “On Translating Averroes’ Commentaries Averroes’ Middle Commentary on Aristotle’s Poetics”, *Journal of the American Oriental Society* 110/1 (1990), 92.

²⁸ Mahmut Kaya, *Kindî: Felsefî Risaleler* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2002), 274.

İbn Sînâ mümkün olduğu kadar tarafsız olma çabasıyla, Arapça'da yeterli karşılığı bulunmayan ya da bilinmeyen türlerin adlarını transliterasyonu ile vermekte, mümkün olduğu kadar Aristoteles'in metnine sadık kalmaya gayret etmektedir. İbn Rüşd'ün ise Mettâ ve Kindî'yi takip etmesi filozofun temel yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.²⁹

Aristoteles'in *Poetika*'sındaki kimi paragraflarında bu iki kelimenin Mettâ b. Yûnus'un tercümesine mutabık bazı dayanakları da bulunabilmektedir. Dolayısıyla tragedya medih, komedyaya da hiciv karşılığını vermek bütünüyle yanlış veersiz değildir. Aristoteles'in *Poetika*'sının "1448a 16-18" ve "1448b 20-27" paragrafları tragedyanın medih, komedyaya da hiciv olarak yorumlama imkânı sunmaktadır.³⁰

Mettâ b. Yûnus'un medih sanatını, *iradeye dayalı (el-irâdi)(f) olarak tanımlaması* da Aristoteles'in tragedya tanımına dayanmamaktadır. İrâdî kelimesinin tercümeyle dâhil edilmesinin kökleri belki de bir eylemin ancak maksatlı olarak irade ile ya da seçim ile yapıldığı takdirde övgüye değer olabileceği yönündeki ahlakî düşünceden kaynaklanması mümkündür. Muhtemelen *Nikohamas Etik*'te (1109b30-1115a3) ifade edilen Aristoteles kökenli bir okuma olarak değerlendirilmektedir.³¹

Mettâ tragedyanın *büyüklik (el-izâm) ve uzunluğa (medâd) sahip olduğunu (g) ifade etmektedir*. Bu ifade (g) Yunancadan farklı olarak Süryanicedeki belirsizliğinin bir sonucu olarak hem tragedya'nın [*trâgodütâ*] hem de "eylemin" [*sâ'örütâ*] dişil/müennes terimler olması ve Mettâ'nın yanlış bir şekilde *büyüklik (el-izâm) ve uzunluğu (medâd)*, eylemden çok tragedya'ya atfetmesi ile sonuçlanmıştır.³²

Tercümedeki diğer bir farklılık *faydalı (h) bir söz (el-kavl en-nâfi)* ifadesinde geçen *faydalı/en-nâfi* (h) kelimesidir. Süryanice metinde yer alan "mahnyânitâ" kelimesi hem "hoş" hem de "yararlı" anlamına gelmektedir. Mettâ söz konusu kelimeyi faydalı/en-nâfi olarak tercüme etmiştir.

Yunanca'daki "her biri ayrı ayrı" anlamına gelen ifadeyi (χωρίς ἑκάστου) Süryani tercüman "her biri hariç/dışında" şeklinde tercüme etmiş³³ Mettâ b. Yûnus da hariç/dışında (*ma halâ*) (i) kelimesi ile Arapçaya nakletmiştir.³⁴

Metinde yer alan "söz (*el-mevâid*) (j)" kelimesi Süryanice metnin aksine, Arapça

²⁹ Gutas, "On Translating Averroes' Commentaries Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics", 95.

³⁰ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 143, 144.

³¹ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 143, 14; Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 88.

³² Edzard vd., "A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle's Poetics", 233.

³³ Gutas, "On Translating Averroes' Commentaries Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics", 95.

³⁴ Gutas, "On Translating Averroes' Commentaries Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics", 95.

çoğul bir kelimedir (*mev'îd/ç. mevâ'id*). Süryanice tercüman, bu kelimenin tercümesinde ifadeyi anlaşılabilir kılan bir hata yapmıştır. Apaggelia (anlatım, anlatı) ve epaggelia'yı (söz) iki farklı kelimedir. Söz (*el-mevâ'id*) (j) kelimesi, Yunanca epaggelia kelimesinin çoğul formunun literal bir tercümesidir. Bu bağlamda epaggelia kelimesi, uygun kelime olan apaggelia ile yani “ezberden okuma, hikâye etme, haber verme, anlatım” kelimesi ile karıştırılmıştır. Birinci hata Süryani mütercimler tarafından, sonuncusu ise Ebu Bişr Mettâ tarafından yapılmıştır. Böylelikle tragedyanın dramatik modunu vurgulayan Aristoteles'in cümlesi bütünüyle gizlenmiştir.

3. Mettâ b. Yûnus, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'de Tragedya ve Medih Sanatı

İbn Sînâ erken bir tarihte kaleme aldığı *el-Hikmet'ül-Arûziyye*'de³⁵ ve *Poetika'nın (Fennü's-Şi'r min Kitâbi's-Şifâ)* ilk bölümünde farklı Yunan sanatlarını ve tragedya tanımlamakta ve Fârâbî'nin *Şiir Sanatının/Şairlerin Sanatının Kanunları Hakkında Risale* metninden aynen nakletmiştir. İbn Sînâ'nın Mettâ'nın metnini değil de Yahyâ b. Adî'nin tercümelerini esas alması sebebiyle, tragedya'yı medih sanatı olarak değil transliterasyon ile vermektedir. İbn Rüşd tragedya'yı Mettâ'nın metnini takip ederek “medih sanatı” olarak tercüme etmiştir. Nitekim İbn Rüşd'ün metninin bütünü dikkate alındığı takdirde filozofun konuyu ele alış biçiminin Aristoteles'ten farklılığı ve konuyu özellikle Arap şiirleri ve Ku'ran ayetleri üzerinden açıkladığı görülecektir. Bu bağlamda filozofun açıklamaları bir Yunan sanatı olan tragedya üzerinden değil Arap edebiyatının bir formu olan medih üzerinden anlatılmaktadır. Mettâ b. Yûnus, İbn Sînâ, İbn Rüşd'ün tragedya ve medih tanımları aşağıda yer almaktadır.

Mettâ b. Yûnus	İbn Sînâ	İbn Rüşd
Medih sanatı	Tragedya	Medih sanatı
Medih sanatı (<i>snâat el-medih</i>); iradeye dayalı (<i>el-irâdî</i>) (f), niyetli (<i>el-harîs</i>) ve tamamlanmış/mükemmel (<i>el-kâmil</i>) bir eylemin (<i>el-amel</i>) teşbihî ve taklidi (muhakât), [O/tragedya] büyüklük (<i>el-izâm</i>) ve uzunluğa (<i>medâd</i>) sahip olan (g), faydalı (h) bir söz (<i>el-kavl en-nâfi'</i>) içinde, bölümlerinde (<i>el-eczâ</i>) fail olan (<i>fâile</i>) türlerinden (<i>el-envâ</i>) her biri hariç/dışında (<i>ma halâ</i>) (i) sözler (<i>el-mevâ'id</i>) (j) yoluyla değil ve acıma (<i>er-rahmet</i>) ve korku (<i>el-havf</i>) yoluyla heyecanları/duyguları (<i>el-infiâlât</i>) ve etkilenmeleri (<i>et-te'sirât</i>)	Tragedya'yı tanımlamamız gerekirse şöyle deriz: Tragedya, <i>tam/mükemmel, faziletli (kâmil el-fazilet) (k)</i> ve mertebeye yüksek (<i>âliyi'l-mertebe</i>) bir fiilin; tek tek cüz'î bir <i>fazilete (l)</i> tahsis edilmeksizin, tam uygun bir dil kullanılarak taklidi (ki) <i>tikeller (el-cüziyyât) (m) meleke (n)</i> bakımından değil fakat fiil bakımından etkiler, taklit etmek (<i>muhâkât</i>), ruhu	Medih sanatının özünü anlamayı sağlayan tanım; iradeye dayalı <i>faziletli (el-fâzil) ve tam/mükemmel (el-kâmil)</i> eylemin teşbihî ve taklidi (faziletli şeyler küllî bir kuvvete sahiptir, faziletli durumların her biri, cüzî bir kuvvete sahip değildir. Taklit; acıma (<i>rahmet</i>) ve korku (<i>havf</i>) yoluyla ortaya çıkan şeylerle ruhlara mutedil bir şekilde etki eder. Bu, faziletli kişilerde saflık (<i>nikâ</i>) ve arınmanın/

³⁵ İbn Sînâ, *Kitabu'l-Mecmû ev el-Hikmet'ül-Arûziyye*, nşr. Muhsin Salih (Beirut: Daru'l-Hâdi, 2007), 105-110.

dengeli hale getirir (<i>teaddele</i>) ve eylemden etkilenenleri (<i>yenfe'alone</i>) arındırır/saflaştırır (<i>tenkî</i>) ve temizler (<i>tünezzif/tenzif</i>). ³⁶	(<i>nefs</i>) acıma (<i>rahmet</i>) ve korkuya (<i>takva</i>) doğru harekete geçirir. ³⁷	temizlenmenin (<i>nezâfet</i>) hayal edilmesi ile olur. ³⁸
--	---	---

Mettâ'nın metninde yer alan “büyüklük (*el-izâm*) ve uzunluğa (*medâd*) sahip olan (*g*)” cümlesi hem İbn Sînâ'nın metninde hem de İbn Rüşd'ün metninde tamamen atlanmıştır.

İbn Sînâ'nın tragedya tanımında eylemi niteleyen “*kâmil el-fazilet*” (*k*) ifadesinin literal anlamı “tam/mükemmel/yetkin fazilet” (ya/ya da “fazileti tam/yetkin) tir. “Tam/yetkin faziletler” olarak ifade edilen eylemin Aristoteles'teki karşılığı, “seçime dayanan/iradî eylemlerdir”. Fazilet teriminin mânâsı, İbn Sînâ'nın farklı bir paragrafına müracaat edilerek belirlenebilmektedir.³⁹ *Poetika* IV/15'de İbn Sînâ “fazileti ahlakî bir nitelik olarak” açıklamaktadır. Bir eylemin tam faziletli olabilmesi için, ‘irade ile seçilmiş’, ‘soylu’ ve ‘tam’ olması zorunludur. Nitekim İbn Sînâ, Mettâ'nın tragedya tanımını da biliyordu, buna göre “tam/yetkin fazilet” ifadesi, Mettâ'nın “*iradeye dayalı (el-irâdî) (f)*, niyetli ve tamamlanmış/mükemmel (*el-kâmil*)” cümlesinin farklı bir formda ifadesi olabilir. İbn Rüşd, Mettâ'nın metninde de yer alan “*iradeye dayalı faziletli (el-fâzıl) ve tam/mükemmel (el-kâmil) (o)*” ifadesini almış bunun yanı sıra İbn Sînâ'nın metnine eklediği *fazilet (k)* kelimesini de kullanmıştır.⁴⁰ İbn Rüşd, Mettâ'nın mimesis karşılığı olarak verdiği iki kelimeyi de “teşbih ve takliti (*muhâkât*)” aynen kullanmıştır.

İbn Sînâ tragedyanın, *tam/mükemmel, faziletli (kâmil el-fazilet)* bir fiilin taklidi olup tek tek cüz'î bir *fazilete (l)* tahsis edilemeyeceğini ifade etmektedir. İbn Rüşd, İbn Sînâ'nın bu yorumunu alır ve bunu daha açıklayıcı bir şekilde genişletir. Buna göre “faziletli şeyler küllî bir kuvvete sahiptir, faziletli durumların her biri, cüz'î bir kuvvete sahip değildir” şeklinde ifade eder. İbn Rüşd, İbn Sînâ'yı takip ederek (ve dolaylı olarak, Fârâbî ve onun kaynaklarının arkasındaki Yunan Aristoteles geleneğini), övgü şiirini, her bir fazilet/erdem hakkında değil, küllî faziletler hakkında olduğunu ifade eder.

³⁶ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r*, 49; Bedevî, *Fennü's-Şi'r*, 96; Rigolio, “Aristotle's Poetics”, 142.

³⁷ وَلِتَخَذَ الطَّرَاعُودِيَّةُ فَنَقُولُ: إِنَّ الطَّرَاعُودِيَّةَ هِيَ مَحَاكَاةُ فِعْلِ كَامِلِ الْفَضِيلَةِ عَالِي الْمَرْتَبَةِ، بِقَوْلِ مَلَامِمْ جَدًّا، لَا يَخْتَصُّ بِفَضِيلَةٍ فَضِيلَةً جَزَائِيَّةً، تَوَثَّرَ فِي الْجَزَائِيَّاتِ لَا مِنْ جِهَةِ الْمَلِكَةِ، بَلْ مِنْ جِهَةِ الْفِعْلِ — مَحَاكَاةُ تَنْفَعَلُ لَهَا الْأَنْفُسُ بِرَحْمَةِ وَتَقْوَى.

İbn Sînâ, “Fennü's-Şi'r”, *Fennü's-Şi'r*, nşr. Abdurrahman Bedevî (Beyrut: Dâru's-sakafe, 1953), 170.

³⁸ والحد المفهم جوهر صناعة المديح هو أنها تشبيه ومحاكاة للعمل الإرادى الفاضل الكامل الذي له قوة كلية في الأمور الفاضلة، لا قوة جزئية في واحدٍ واحِدٍ من الأمور الفاضلة — محاكاة تنفعل لها النفوس انفعالاً معتدلاً بما يؤلَّد فيها من الرحمة والخوف، وذلك بما يتجَلَّ في الفاضلين من النقاء والنظافة

İbn Rüşd, “Telhîsu Kitâbi Aristûtâlis fiş-Şi'r”, *Fennü's-Şi'r*, nşr. Abdurrahman Bedevî, 231.

³⁹ Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 88.

⁴⁰ Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 88.

İbn Sînâ'nın tragedya tanımında yer alan Arapça "el-cüziyyât"(tikel) (*m*) kelimesi İbn Sînâ'nın felsefi terminolojisinde külliyyâtın (tümel) karşıtıdır. Bu bağlamda İbn Sînâ'nın bireyler mânâsını kastetmiş olabileceği ifade edilmektedir.⁴¹ *Poetika*'nın farklı bir paragrafında İbn Sînâ benzer bir kelimeyi şu şekilde kullanmıştır: "Tek bir tikel/kişi (*li-vâhid el-cüziyye*) için sınırsız cüzi/tikel eylem (*ef'âl el-cüziyye*) vardır." Dahiyat, cüziyyatın bireylere/kişilere yani taklit eden ya da taklit edilen şeylere atıf yaptığının açık olduğunu ifade etmektedir.⁴² Eğer cüziyyat kelimesi, taklit eden kişilere atıf yapıyorsa, cümlelerin devamı (melekeler bakımından değil eylemler bakımındandır) şu şekilde yorumlanabilir: Taklit eden kişiler, taklit edilen şeylerin ahlakî niteliklerini doğrudan söylemez, onlar taklit edilen şeylerin ahlakî özelliğini açığa çıkartan bir eylem tarzını canlandırır. İbn Sînâ bireyler ile 'taklit edilen şeylere' atıf yapmayı düşünmüş olabilir. Bu bağlamda filozof tragedyadaki temsil tarzı hakkında konuşmuyor olabilir. Çünkü tragedya dramatiktir, anlatıya dayalı değildir. Bu sebeple tragedyada taklidin objesi eylemlerdir, melekeler değildir.

İbn Sînâ, Mettâ'nın metninde yer alan "bölümlerinde (*el-eczâ*) fail olan (*fâile*) türlerinden (*el-envâ*) her biri hariç/dışında (*ma halâ*)" cümlesindeki fail olan (*fâile*) kelimesi (tercümedeki faile kelimesinin eyleyen insanların eylemlerine atıf yaptığı varsayılabilir) tragedyanın tikellere (*cüziyyât*) atıf yaptığını düşünmüş ve Mettâ'nın metnindeki sözler (*el-mevâid-epaggelia*) kelimesi ve (anlatımın yerine Yunanca *apaggelia*) kelimesini karakterin özelliği manası ile "meleke" şeklinde yanlış tercüme etmiştir.⁴³ İbn Rüşd'ün medih tanımında bu cümleler atlanarak tragedyanın korku ve acıma gibi duygusal etkilerine geçilmiştir.

Mettâ, Aristoteles'in *katharsis* (arınma) ile ilgili ifadelerini şu şekilde yorumlamıştır: "Acıma (*er-rahmet*) ve korku (*el-havf*) yoluyla heyecanları/duyguları (*el-infiâlât*) ve etkilenmeleri (*et-te'sirât*) dengeli hale getirir (teaddele) ve eylemden etkilenenleri (*yenfe'alune*) arındırır/saflaştırır (*tenkî*) ve temizler (*tünezzif/tenzif*)."⁴⁴ Mettâ'nın bu çevirisi Aristotelesçi *katharsis* kavramının belirsizliğini yeniden üretmekle kalmaz, aynı zamanda *katharsis*'in farklı bir şekilde yorumlanması, kavramın olası açıklanmalarına dair daha fazla imkân sunar. Yunanca orijinal metindeki *katharsis*'in duygusal etkilerine ya da tıbbî veya psikolojik açıklamalarına Mettâ'nın çevirisi yeni bir ahlakî özellik eklemektedir. Arapça metindeki ifade çok açık değildir. Bu belirsizliğin kaynağı, "harekete geçmek", "yapmak", "eylemek" anlamına gelen "fiil" kelimesinin aynı kökten gelen pasif formunun (eylemden etkilenenleri (*yenfeilûne*)) kullanılmasıdır. "Eylemden etkilenenlerin" öznesinin kim veya ne olduğu örtük ve belirsizdir. Heyecanlardan/ duygulardan (*el-infiâlât*) ve etkilenmelerden (*et-te'sirât*) bahseden dolaysız bağlam göz önüne alındığında, "arındırılanların şiir-

⁴¹ Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 89.

⁴² Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 89.

⁴³ Gutas, "On Translating Averroes' Commentaries Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics", 95.

⁴⁴ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r*, 49; Bedevî, *Fennü-ş-Şi'r*, 96; Rigolio, "Aristotle's Poetics", 142.

sel ifadenin dinleyicileri” olduğu söylenebilir.⁴⁵ Bununla birlikte, eylemin etkisinde kalanların (*yenfeilûne/yufalûne*), metindeki karakterlerin taklit ettiği eylemlerden (*efâl*) etkilenen kişilere atıfta bulunduğu şeklinde okumak da mümkündür. Bir tragedya ya da bir övgü şiiri dinleyicinin/izleyicinin duygu ve izlenimlerini içerebilir; fakat aynı zamanda temsil edilen karakterleri de içerebilirler. Yunanca orijinalinden okuma imkânı olanlar için, ikinci okuma biçimi son derece mantıksızdır; ancak Yunanca metnin orijinaline ulaşım imkânı olmayan Süryani mütercimler ya da filozoflar için olası bir okumadır. Nitekim İbn Rüşd'ün yorumunda benzer bir belirsizlik olduğu görülecektir.⁴⁶

İbn Sînâ tragedyanın duygusal etkilerine değinmektedir: “Taklit etmek (*muhâkât*), ruhu (*nefs*) acıma (*rahmet*) ve korkuya (*takva*) doğru harekete geçirir(e)” ifadesinde tragedyanın kathartik yönleri dikkate alınmamış, katharsise doğrudan atıf yapılmamıştır. Bunun sebebi İbn Sînâ'nın Yahya b. Adi'nin metnini kullanması olabilir. İki trajik duygu yani “acıma ve korku”; rahmet ve takva kelimeleriyle açıklanmıştır. Metnin farklı paragraflarında “şefkat (*rikkat*) ve korku (*takiyye*)” ya da “şefkat (*rikkat*), hüzn ve korku (*takiyye*)” ifadeleri ile tragedyanın duygusal etkileri açıklanmıştır.⁴⁷ Takva kelimesine ‘saygıdan kaynaklanan korku’ ya da ‘hürmetten kaynaklanan korku’ anlamları verilebilir ki kelimenin yaygın karşılığı ‘Allah korkusu’dur.

Katharsise dair yorumlar İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün metinlerinde farklılık göstermektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bunun sebebi iki filozofun farklı çevirileri esas almaları olabilir. Nitekim İbn Rüşd tragedya yerine medih terimini kullanmış ve Mettâ'nın terminolojisini yeniden üretmiş görünmektedir. Katharsis hakkındaki açıklamalarda da İbn Rüşd, Mettâ'nın metnine geri dönmektedir: “Taklit; acıma (*rahmet*) ve korku (*havf*) yoluyla ortaya çıkan şeylerle ruhlara mutedil bir şekilde etki eder. Bu, faziletli kişilerde saflık (*nikâ*) ve arınmanın/temizlenmenin (*nezâfet*) hayal edilmesi ile olur”. Metinde ifade edilen durum saflık ve arınmanın; izleyicinin veya işitenin ruhunun arınmasının bir sonucu değil, daha çok metinde temsil edilen karakterlerin saflığı veya arınması ile ilişkilendirilmiş görünmektedir. İbn Rüşd'ün yorumu, Mettâ'nın çevirisinde kullandığı pasif fiilin (*yufalûne*) yukarıda ifade edilen belirsizliğini yansıtmaktadır.

Aristoteles'in dilbilimsel, tıbbî ya da psikolojik uzantıları ile açıklanan katharsis hakkındaki açıklamalarına karşın klasik İslam geleneğinde katharsis çok daha az önemli bir role sahiptir. Tragedyanın tanımlarında katharsisin psikolojik ve duygusal etkilerine vurgu yapılmaması, şiirsel ifadelerin ya da farklı formların amacının sadece zevk vermek değil, dinleyicileri ikna etmek olduğu şeklindeki daha genel bir bağlama müracaat etmekle açıklamak mümkündür.⁴⁸ Sonuç olarak Aristoteles'in

⁴⁵ Leezenberg, “Katharsis, Greek And Arab Style”, 304-307.

⁴⁶ Leezenberg, “Katharsis, Greek And Arab Style”, 307.

⁴⁷ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 110.

⁴⁸ Leezenberg, “Katharsis, Greek And Arab Style”, 306.

katharsis düşüncesi İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün yorumlarında merkezi bir rol oynamıştır. Bunun sebebini “tragedyanın farklı bir kültüre ait sanatsal bir formu olduğundan yeterince anlayamamak ya da Yunan tragedyasına olan ilgisizlik ile açıklamak yeterli bir açıklama gibi görünmemektedir. Bunun sebebi İslam geleneğindeki *Poetika*'nın alımlanışı ile ilgili sürece müracaat etmekle yani “bağlam teorisi” olarak adlandırılan, Retorik ve *Poetika*'nın, mantığın parçaları olarak görülmesi ile ilişkilendirmek gerekmektedir.⁴⁹ Aristoteles'in mantıkla ilgili yazdığı altı kitap; *Kategoriler (Katêgoriai: Kitâbu'l-Mekûlât)*, *Yorum Üzerine (Peri Hermêneias: Kitâbu'l-İbâre)*, *Birinci Analitikler (Analütika Protera: Kitâbu'l-Kiyâs)*, *İkinci Analitikler (Analütika Hüstera: Kitâbu'l-Burhân)*, *Topikler (Topika: Kitâbu'l-Cedel)*, *Sofistik Çürütmeler Üzerine (Peri Sophistikôn Elenkhôn: Kitâbu'l-Mugâlata)* Bizanslılar döneminde “âlet” anlamına gelen *Organon* adı altında bir araya getirilmiştir. Yeni-Platoncular ve Süryaniler tarafından Aristoteles'in *Retorik (Tekhnês Rhêtorikes: Kitâbu'l-Hatâbe)* ve *Poetika (Peri Poiêtikês: Kitâbu'ş-Şi'r)* adlı eserleri *Organon*'a ilave edilmek suretiyle mantık kitaplarının sayısı sekize çıkarılmıştır. Porphyrius'un (ö. 305), Aristoteles'in “kategorilere giriş” olarak, onları izah maksadıyla yazdığı *İsağocî*'sinin (*Eisagôgê*) ilavesiyle Mantık külliyyatını oluşturan kitapların sayısı dokuza çıkarılmıştır. İslam filozoflarının *Poetika*'yı mantık içinde değerlendirmesinin en önemli sebebi, eserin yukarıda ifade edilen tarihî süreç içerisinde *Organon* külliyyatı içine dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu her ne kadar Aristoteles'ten farklı olarak daha sonraki Grek yorumcuların verdiği *Poetika* bağlamı olsa da, İslam felsefesinde *Poetika* çalışmaları mantık biliminin içinde değerlendirilerek eserin orjinalinde olmayan Arapça yazımın “mantıkî” rengini almıştır.⁵⁰

4. Tragedya ve Medhin Nitel Analizi

Aristoteles'in *Poetikasında* yer verilen tragedyanın altı ögesi; muthos, ethos, lexis, dionioia, opsis, harmonia/melopoia; Mettâ b. Yûnus, İbn Sînâ ve İbn Rüşd'ün eserlerinde yer yer birbirine yakın zaman zaman da farklılaşan terimler ile ifade edilmiştir.

	Aristoteles	Mettâ b. Yûnus	İbn Sînâ	İbn Rüşd
	TRAGEDYA	MEDİH	TRAGEDYA	MEDİH
1	Muthos/mythos (öykü)	Öykü (el-hurâfe/el-hurâfât)	Öykü/hurâfe, kurgusal şiirsel sözler (ekâvil şî'riyye ve'l-hurâfiyye)	Öykü/hurâfe, öykü içeren kaviller (el-ekâvil hurâfiyye)

⁴⁹ Poetika ve Mantık arasındaki ilişki hakkında bkz. Deborah L. Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy* (Leiden: E.J. Brill, 1990).

⁵⁰ Black, *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*, 52-102; Dimitri Gutas, *Greek Philosophers in the Arabic Tradition* (Aldershot-Burlington: Ashgate Variorum, 2000), 44; Geert Jan Van Gelder, *Takhyil: The Imaginary in Classical Arabic Poetics* (Great Britain: Gibb Memorial Trust, 2007), 2-5.

2	Ethos (karakter)	Adetler (<i>el-âdât</i>)	Âdetler yoluyla kendisine teşvik edilen mânâlar (<i>el-meânî elleti ceret el-adet bi'l hasse aleyha</i>)	Adetler/karakterler (<i>el-âdât</i>)
3	Leksis (sözel ifade) Metron/ölçü	Söz (<i>el-mekûle</i>)	Ölçü (<i>el-mukâbele; el-vezn</i>)	Ölçü (<i>el-vezn</i>)
4	Dianoia/düşünce	İnanç (<i>el-itikad</i>)	Hüküm ve düşünce/görüş (<i>el-hüküm ve'r-re'y</i>)	İnançlar (<i>itikad</i>)
5	Opsis/sahne düzeni	Görülen yer (<i>el-manzar</i>)	Nazar (bakış/görünüş) Araştırma ve nazar (<i>el-bahs ve'n-nazâr</i>) nazar ve delil getirme (nazar ve ihticac)	(<i>en-nazar</i>) nazar ve ihticac (delil getirme)
6	Harmonia/harmoni (melopoiia/ezgi düzme)	Nağme (<i>en-nağme</i>) (<i>es-savt</i>) ⁵¹	Melodi (<i>lahn</i>)	Melodi (<i>lahn</i>)

4.1. Öykü (*el-hurâfe/el-hurâfât*)

Metta b. Yûnus da “öyküler (*el-hurâfât*)”, İbn Sînâ da “öykü/hurâfe ve kurgusal şiirsel sözler” (*ekavil şî'riyye ve'l-hurâfiyye*) ve İbn Rüşd de “öykü içeren kaviller” (*el-ekâvil hurâfiyye*) şeklinde ifade edilen hurâfe/öykü; Aristoteles'in *muthos/mythos* (μῦθος) olarak adlandırdığı şeyi açıklayan bir kelimedir. *Mūthos/myth* “söylence, mit, söz, nutuk, esâtir, hikâye, laf, anlatma, masal, öğüt, fabl, söylence, öykü” anlamına gelmektedir.⁵² Aristoteles *Poetika*'da (1450a 3–5) *muthos*'u şöyle tanımlamaktadır: “Eylemin taklidi ise öyküdür: Öykü'den olayların biraraya getirilmesini anlıyorum.” Aristoteles tragedyanın temel parçası olarak öyküyü “eylemin taklidi” olarak açıklamaktadır. Bir eylemin taklidi öykü için yapılır yani öykü taklidin objesine dönüşür.

Aristoteles'in *Poetika*'sının (1450a 3–5) Süryanice tercümesi ise şöyledir: “Sonra anlatıma dayalı öykü taklittir. Öykü ile ben olayların kompozisyonunu kastediyorum.” Süryani mütercimnin metninde yer verilen “anlatıma dayalı öykü” ifadesinde; anlatılan olay bir eylemi değil bir anlatıcıyı gerektirmektedir. Süryanice tercüme takip edilirse taklit; anlatıma dayalı bir hikâyenin öyküsüdür. Dolayısıyla bir oyuncunun/aktörün performansını gerektirmemektedir. Süryani mütercimnin tercümesinde tragedyanın dramatik unsuru ya da sahnede oynamaya ilişkin özellikleri nakledilmemiştir. Mettâ b. Yûnus ilgili cümleyi tercüme ederken Süryanice tercümede teatral performansla dair tek bir ipucu bulamamıştır. Mettâ'nın tragedyaya yorumu; bu bağlamda tekrar bir medih şiiri olarak işlemiş gibi görünmektedir. Süryanice metnin Arapça tercümesi şu şekilde yapılmıştır: “Öykü (*el-hurâfe*); teşbih ve muhakat olan söz (*el-hadîs*) ve kasas'tır. Ben öykü (*el-hurâfe*) ve hikâye (*el-hikâye*)

⁵¹ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şî'r*, 49; Bedevî, *Fennü'ş-Şî'r*, 53.

⁵² Aristoteles, *Poetika (Şiir Sanatı Üzerine)*, çev. Samih Rıfat (Can Yayınları: İstanbul, 2010), 100.

ile şeyleri (*el-umur/durumları*) terkip eden sözü (*hadîs*) kastediyorum.” Mettâ b. Yûnus’un Süryanice “anlatıma dayalı öykü” ifadesinin benzer bir şekilde tercüme etmesi; yani anlatım yoluyla üretilen anlamlar; dramatik bir performansın izi olmaksızın çevrilmiştir. Hem Süryani mütercim hem de Mettâ tragedyanın performansa dayalı yönlerine atıfları değiştirmiş, anlatıma dayalı özellikler içinde açıklamışlardır.

Aristoteles’in *Poetika*’sının farklı paragraflarında tragedyanın eylemin taklidi olduğu ya da eylemde bulunan insanlar tarafından oynandığı ifade edilmektedir: Filozofun asıl ilgisi sahnedeki trajik aktörlerin performansıdır. Tragedyanın temel parçası olan öyküyü oluşturan taklit edilmiş eylemler; oynayanlar yani oyuncular/aktörler ile ilgilidir. Aristoteles *Poetika*’da (1449b 31-33) “taklidi eylem içindeki kişiler yapar” ifadesi ile tragedyanın eylemde bulunan insanlar tarafından oynandığına dikkat çekmektedir. Bu cümlelerin Süryanice tercümesinde oyuncular/aktörler ve onların oyunları/performansı hakkında bir ifade yer almamaktadır. Bu cümlelerin Süryanice tercümesi ise şöyledir: “Taklit bir eylemdir, tragedya anlatan kişiler tarafından anlatılır.” Sonuç olarak tragedyanın dramatik yönü Süryanice tercümelemlerinde orijinaline mutabık olmaksızın işlenmiştir. Hem komedyaya hem komedyaya teatral oyunlardan çok, ezberden anlatılan parçalar olarak yorumlanmıştır. Dolayısıyla komedyaya “eylemde bulunan insanlar tarafından yapılan bir taklittir” ifadesi Süryanice farklı bir şekilde yorumlanmış; mütercim aktörlerin performansına yapılan atıfları gözden kaçırmış, dikkate almamıştır. Aristoteles’in *Poetika*’sından uzaklaşan bu tür tercümelemler hem Süryani mütercimin ve Mettâ b. Yûnus’un komedyaya ve komedyaya konusundaki kendi yorumlarını kattığını göstermektedir. “Süryani mütercim”; komedyayı anlatıma dayalı tür; Mettâ ise komedyayı medih şiiri olarak yorumlamıştır.

İbn Sînâ, muthos için öykü (*el-hurâfe*) ve kurgusal şiirsel sözler (*ekavîl şî’riyye ve’l-hurâfiyye*) karşılığını vermiştir. İbn Sînâ iki terimi; “mesel ve hurâfe şî’riyyeh” birbirini tamamlayan bir tarzda metnin bütününde kullanılmıştır.⁵³ İbn Rüşd, *el-hurâfe* terimini kullanmakta ve öyküyü şöyle tanımlanmaktadır: “Kıssa anlatıcısı ve hikâyeci’nin, kıssasının ve hikâyesinin/konuşmasının, şu iki özelliği yani ‘teşbih ve taklit’ ile ortaya konmuş bir öyküyü ifade etmesi gerekir. Ben öykü ile şunu kastediyorum: Taklit ile kastedilen şeylerin terkididir ki; [bu] ya onların kendilerinde olan şeylere göredir. -Ben var olanı kastediyorum.- Ya da yanlış olsa bile, genellikle şiirde ifade edilen bu şeylere göredir. Bu şiirsel sözlere öyküler denilmesinin nedeni. Öyleyse kıssa anlatan kişiler ve hikâyeciler genellikle adetleri [karakterleri] ve inançları (*itikadât*) taklit etme yeteneğine sahip olan kişilerdir.”⁵⁴

⁵³ İbn Sînâ, “Fennü’ş- Şî’r”, 171.

⁵⁴ İbn Rüşd, “Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi’ş-Şî’r”, 230.

4.1.1. Öykünün Öğeleri: Baht Dönüşü/İdâre-İştîmâl (Peripeteia), Tanınma/İstidlâl-Delâlet (Anagnorisis)

Aristoteles öykününün iki ögesini; *peripeteia* ve *anagnorisis* olarak vermektedir. Aristoteles'e göre *peripeteia* ve *anagnorisis* tragedyanın olay örgüsünün olmazsa olmaz unsurlarıdır: *Peripetitia*; “bahtın tersine dönmesi” ya da “her şeyin birdenbire hiç hesapta yokken –iyi ya da kötü anlamda tersine dönmesi”dir. *Anagnorisis* ise “sarsıcı bir buluş ya da anî bir kavrayışla bilgiye erme” ya da “birden ayırımına varma”, “birdenbire fark etme anlamında tanı(n)ma/bil(in)me”dir.⁵⁵

İl Arapça tercümede ve İslam filozoflarının metinlerinde *peripetitia*; *deveran*, *idâre*, *iştîmâl* terimleri ile *anagnorisis* ise *istidlâl*, *delâlet* terimleri ile karşılanmıştır.

Öykünün Bölümleri: İştîmâl (Peripeti), Tanınmadır/Delâlet (Anagnorisis)

Aristoteles	Mettâ b. Yûnus	İbn Sînâ	İbn Rüşd
<i>Peripetitia</i>	<i>Deveran</i>	İştîmâl	<i>İdare</i>
<i>Anagnorisis</i>	<i>İstidlâl</i>	Delâlet/istidlâl	<i>İstidlâl</i>

Mettâ *deveran*/ *el-İdâre*⁵⁶ terimini Aristoteles'in *peripeteia* terimini tercüme etmek için kullanır, *istidlâl* terimini Aristoteles'in *anagnorisis* terimini tercüme etmek için kullanır.

İbn Sînâ'ya göre bir öykünün bölümleri iki tanedir: Birincisi *iştîmâl* (*peripeti*/eylemlerin tam tersine dönmesi/baht dönüşleri); zıttan zıdda bir aktarmadır/geçişir (*intikâl*). İbn Sînâ *iştîmâlî* Arap dilinde *mutâbakat* olarak adlandırılan türe benzetmektedir. Yunanlılar ise tragediyalarında *iştîmâlî*, çirkin bir halden, güzel bir hâle *tedricî* olarak nakl etmede kullanılmaktadır. Bu *intikâl* güzel olmayan bir hâli çirkinleştirmek yoluyla ve bundan sonra da güzel olanı daha güzelleştirmek yoluyla yapılabilir. Yapılan bu şey; “yalanlama”, “azarlama” ve “tasdik (*takrîr*) etmeye” benzer.

İbn Sînâ öykünün ikinci bölümünü “tanınmadır/delâlet (*anagnorisis*)” olarak açıklamaktadır: “O güzelleştirmek yoluyla güzel bir hale yönelmektir -tahsînin zıddı olan *takbîh*/çirkinleştirme yoluyla değil-.”⁵⁷ İbn Sînâ *Retorik*'e ait terimlere atıf yapmaktadır. Bunlar güzelleştirme ve çirkinleştirmedir. Nitekim filozofun *İştîmâl* ve *delâlet/istidlâlî* açıklama teşebbüsü, *Poetika* üzerine *Retorik* konularının yerleştirilmesinin karakteristik örnekleridir. İbn Sînâ, Aristoteles'in *peripeteia* (*iştîmâl*, baht dönüşleri) kavramını açıklamaya teşebbüs ettiği her durumda *tahsîn*, *takbîh* kavramlarına müracaat etmektedir.⁵⁸

⁵⁵ Aristoteles, *Poetika* (Şiir Sanatı Üzerine), 113.

⁵⁶ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r*, 55.

⁵⁷ İbn Sînâ, “Fennü'ş- Şi'r”, 176.

⁵⁸ Aristoteles, *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995), 183.

İbn Rüşd'e göre taklitle dayanması bakımından öykü içeren kavillerin (*el-ekâvîl hurâfiyye*) iki parçası vardır. Her taklit ya kendi zıddını taklit etmekle başlayarak taklide hazırlanır sonrada [ona uygun olan] taklide nakledilir. Bu Yunanlılar arasında *idare* (=peripeteia-baht dönüşü) olarak bilinmektedir. Ya da onun zıddının taklidini sunmaksızın, o şeyin kendisi taklit edilir. Bu *istidlâl* (=anagnōsis-tanınma) olarak adlandırılmaktadır. Bu parçalar; taklide dayalı öykü içeren ifadelerin, asıl unsurları ve kuruluşunda yer alan parçalardır. İbn Rüşd Mettâ'nın *deverân* terimi *idare*'ye dönüştürmektedir.⁵⁹

4. 2. Adât/Adetler (Karakter)

Aristoteles karakteri (ethos) eylemde bulunan kişilere kendisi bakımından bir nitelik yüklediğimiz şey olarak tanımlamaktadır. Karakter söylev içerisinde açığa vurulması bakımından ahlakî olarak seçilen kişidir. Yunanca *ethos* kelimesi genellikle 'karakter' olarak tercüme edilmiştir. Fakat etimolojik olarak ona yakın olan *heksis* teriminin anlamlarını da (huy, hal, durum, karakter, karakteristik özellik, alışkanlık) içermektedir. Mettâ'nın tercümesinde adetler (*adât*) medhin ikinci parçası olarak zikredilmektedir. 'İbn Sînâ *Poetika*'sında tragedyanın bir parçası olarak yer verdiği adât/âdetler' kelimesi, hem 'ahlakî niteliklere' hem de onlar tarafından motive edilen 'eylemlere' işaret etmektedir. İbn Sînâ adât/âdetler'i şöyle açıklamaktadır: "Tragedya insanların bizâtihi kendilerinin taklidi değil onların âdetlerinin, fiillerinin, hayat tarzlarının ve mutluluklarının taklididir. Tragedyada fiilleri konuşmak, ahlakî nitelikleri konuşmaktan daha önemlidir/çoktur. Onlar ahlakî nitelikleri anlattıklarında fiiller için anlattılar. Böylelikle [Aristoteles]⁶⁰ bölümler içerisinde ahlakî nitelikleri anlatmadı/ler fakat âdetleri; hem fiilleri hem de ahlakî nitelikleri açıkça içerecek şekilde anlattılar. Şöyle söylenebilir: Ahlakî nitelikler, bu tür fiilleri içine almaz. Fiiller onların tragedyelerinde zorunlu olarak anlatıldı, ahlakî niteliklere gelince tragedyelerinde anlatmak zorunlu değildir."⁶¹

İbn Rüşd adât kelimesinin kullanımında İbn Sînâ'yı takip etmektedir: Hem eylemleri hem de ahlakî özellikleri içermektedir: Medhin altı parçasından birini 'adet/karakter' oluşturmaktadır. Adetler kendisinde taklidin kullanıldığı ilk şeydir yani taklit edilen şeydir. İbn Rüşd'e göre 'adetler' [ve 'inançlar] medhin en önemli parçalarıdır. Çünkü medih sanatı, insanların kendilerini, duyularla algılanan bireysel varlıklar olmaları bakımından taklit eden bir sanat değildir. Aksine insanlar, güzel adetleri, güzel fiilleri/karakterleri, ve mutlu itikatları bakımından taklit edilir. Adetler/karakterler fiilleri ve ahlakî özellikleri içerir.⁶²

⁵⁹ İbn Rüşd, "Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi'ş-Şi'r", 210.

⁶⁰ Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 92.

⁶¹ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 112, 113.

⁶² İbn Rüşd, "Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi'ş-Şi'r", 210.

4.3. Düşünce/Görüş (Re'y) itikat (İtikad).

Tragedyanın üçüncü unsuru “düşüncedir” (*dianoia*). Aristoteles düşünceyi “kendisiyle konuşanların bir şey kanıtladığı ya da genel bir hakikate ifade verdikleri şey” olarak tanımlamaktadır. İfade ile ortaya konan; iddia, yalanlama ve genellemelerdir. Mettâ medih sanatının üçüncü parçasını itikad (inanç) terimi ile tercüme etmiştir.⁶³ İbn Sînâ da düşünceyi/görüş (*re'y*) tragedyanın üçüncü parçası olarak olarak tartışır.⁶⁴ Düşünceye ait söz, kendisinde istenilen şeye bir davet ve sakındırmaya yer vermeksizin var olan ya da var olmayan şeyler hakkında düşünceye teşvik eder. İbn Sînâ *re'y* ile tahyîli karşılaştırmakta sonrasında inançları ikna yoluyla ruhta yerleştirmeye katkısı olması bakımından hitabet ile ilişkilendirmektedir. Buna göre tahyîl, ruhu sıklmaya ve rahatlatmaya doğru hazırlayıcıdır. Antik dönemdekiler şiirî tahyîli, inançları ruhta yerleştirmek için kullanıyorlardı. Daha sonra hitâbet ortaya çıktı ve böylelikle onlar inançları ikna yoluyla ruhta yerleştirmeye yöneldiler.⁶⁵

İbn Rüşd medih sanatının üçüncü parçası olarak itikatı tartışır ve Mettâ da olduğu gibi itikat terimini kullanır. İbn Rüşd'e göre itikat var olan ve var olmayan şeyleri belli bir tarzda taklit etme yeteneğidir. Bu hitabetin var olan ya da var olmayan şeylere dair üstlendiği açıklamalara benzemektedir. Ancak hitabet bunu ikna edici kavillerle şiir ise taklide dayalı kavillerle yapmaktadır, filozof bu tür taklidin dinî kavillerde var olan bir şey olduğunu söylemektedir. Nitekim eski devletler de hitabet yolunu buluncaya kadar, 'itikatları' şiirsel kaviller yoluyla ruhlarda yerleştirmişlerdir. İtikada teşvik eden kavil, sadece var olan ya da var olmayan bir şeye teşvik etmektedir.⁶⁶

4. 4. Mekkûle (Söz), Mukâbele, Ölçü (Vezn)

Aristoteles'in Poetika'sında *leksis* (sözel ifade) ile karşılanmaktadır. Mettâ, *mekkûle* (söz, söylenen) olarak tercüme eder. Mettâ tercümesinde sözü (*el-mekkûle*) ölçülü/ölçülendirilmiş (*el-mevzân*) kelama atıfla ya da söz/söylenenler ile vezinlerin kendisinin terkibine/kompozisyonuna (*el-mekkûle terkiib el-evzân nefseh*) atıfla açıklamaktadır. İbn Sînâ tragedyanın dördüncü parçası için “el-mukâbele” kelimesini kullanmakta ve el-mukâbele'yi şöyle açıklamaktadır: “Açıklaması yapılan temanın/amacın, kendisinde söylenen bir ölçü ile ifade etmesidir”.⁶⁷ İbn Rüşd, medhin dördüncü parçasını ‘ölçü/vezn (*el-vezn*) olarak verir. İbn Rüşd, Mettâ'nın ter-

⁶³ Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r*, 51.

⁶⁴ İbn Sînâ, “Fennü'ş- Şi'r”, 176.

⁶⁵ Mettâ'nın tercümesinde bu şekilde yorumlanabilecek bir ifade bulunmamaktadır. İbn Rüşd bu konuda İbn Sînâ'yı takip etmektedir.

⁶⁶ İbn Rüşd, “Telhîsu Kitâbi Aristotâlis fiş-Şi'r”, 233.

⁶⁷ İbn Sînâ, “İbn Sînâ, Fennü'ş- Şi'r”, 179.

cümesinde Aristoteles'in leksis yerine kullandığı *el-mekûle* (söz) terimi yerine *vezn* terimini kullanmaktadır.⁶⁸

4.5. Manzara, Nazar, Bahs ve Nazar, Nazar ve İhticâc

Aristoteles'in tragedyanın altı ögesi içinde zikrettiği *opsis* (sahne düzeni) terimini "manzara, nazar, nazar ve ihticâc" terimleri ile tercüme edilmiştir. Aristoteles'in *Poetika*'sındaki *opsis*'e Süryanice tercümede verilen karşılık sonraki tercüme ve yorumları etkilemiştir. *Opsis* terimi Yunan dünyasından alınan, alımlanan kültürde karşılığı olmayan yabancı kelimelerdendir. Mettâ'nın ve İbn Rüşd'ün medih olan/övgü şiiri olarak karşılık verdiği tragedya bir tiyatro oyunu olmaktan öte bir kişi tarafından anlatılan/söylenen bir tür olarak anlaşılmış bu sebeple tragedya ve komedy teatral yapısı olan türler olarak görülmemiştir. Aristoteles'in *Poetika*'sındaki *opsis*'in geçtiği bölümlerin Süryanice tercümesi bu tür yaklaşımlarda etkili olmuştur. Aristoteles *Poetika*'da (1449b 31-33) "Tragedyanın zorunlu ve öncelikli ögesi sahne düzenidir.(ὄψεως κόσμος/opseos kosmos)" demektedir. Bu ifade Süryaniceye şu şekilde tercüme edilmiştir: "Zorunlu olarak tragedyanın bir parçası yüzün güzelliği olabilir."⁶⁹

Süryani mütercim "görülen şeylerin düzeni" (ὁ τῆς ὄψεως κόσμος) anlamına gelen Yunanca ifadeyi "yüzün güzelliği" olarak tercüme etmiştir. Böylece Süryanicede güzellik/süsleme/bezeme anlamına gelen "hedrâ" kelimesi, Yunanca düzen/süsleme/dekorasyon anlamında gelen kosmos (κόσμος) kelimesinin iyi bir tercümesi olmuştur. Süryanice "yüz" anlamında gelen "parşôpâ" kelimesi Yunanca görünüş/yön, yüz bakış ve görü karşılığı olan *opsis* (ὄψις) kelimesine uygun karşılık olarak verilmiştir. Böylelikle sahne düzeni (ὄψεως κόσμος) yanlış bir şekilde çevrilererek paragrafta yerini almıştır. Kelimenin, Süryani mütercimin yaptığı gibi yüz olarak çevrilmesi yerine Yunanca *opsis* (ὄψις) kelimesinin karşılığı olan "görülen şeyler" olarak karşılanması gerekirdi. Böylelikle set, sahne anlamına gelen kelime, yüzün güzelliği haline dönüşmüştür. Sonuç olarak Süryanice metinde tiyatroya yapılan diğer atıflar kaybolduğu gibi bu atıf da kaybolmuştur.⁷⁰ Aynı cümlelerin Arapçaya tercümesini Mettâ b. Yûnus şöyle yapmaktadır: "Medîh sanatının bir bölümünün zorunlu olarak ilki; bir yüzün (*el-vech*) güzelliğinin (*cemâl*) ve hüsnünün tasviri/tanımı (*sıfat*) olmasıdır."⁷¹

Tercüme edilen bu cümle ne Yunanca ne de Süryanice metnin tam olarak nakli değildir. Mettâ b. Yûnus'un cümleye eklediği tasvir, tanım, sıfat, nitelik karşılığı verilebilecek "fi sıfatıhi" kelimesi ile ne kast ettiği belirsizdir. Belki de Süryanice tercümede yüzün karşılığı olarak kullanılan "parşôpâ" kelimesini, medih şiirinde övülen kişinin yüzünün anlatılması olarak yorumlamış olması mümkündür.

⁶⁸ İbn Rüşd, "Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi'ş-Şi'r", 237.

⁶⁹ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 144.

⁷⁰ Rigolio, "Aristotle's Poetics", 144.

⁷¹ Ayyâd, *Kitâbu Aristôtâlîs fi'ş-Şi'r*, 49.

Aristoteles *Poetika'sının* farklı bir paragrafında (1450 b15-20) tragedyanın altı ögesi içinde yer alan sahne düzenini (*opsis*) açıklamaktadır. Mettâ medhin altı ögesi içindeki *opsis'e* el-manzar (görülen yer) karşılığını verir. Metnin devamında yer alan temsil ve oyuncuyu ise “el-ahz vucuh, münafık ve nifak” terimlerine müracaat ederek açıklar.⁷²

İbn Sînâ, Mettâ'nın el-manzarü (görülen yer) kelimesine “nazar”, “bahs ve nazar”, “nazar ve ihticâc” şeklinde farklı karşılıklar vermiştir. İbn Sînâ'nın metninde nazar kelimesi, Mettâ'nın metnindeki el-manzar ve Aristotelesin *opsis* terimine atfen görme ile ilgili bir terim (bakış/görünüş) olarak okunmuştur.⁷³ Diğer taraftan *opsis* terimine filozofun verdiği diğer karşılıklar (*nazar, el-bahs ve'n-nazâr, nazar ve ihticâc*) filozofun metninden yola çıkarak açıklanabilmektedir. İbn Sînâ tragedyanın öğeleri arasında “el-bahs ve'n-nazâr”ı saymaktadır. “Nazar”; bakış, bakma, göz ile görme, görme hissi (*el-hissü'l ayn*) manzara, görünüş, görüntü, görünüm anlamlarına geldiği gibi anlayış, idrak, inceleme, tetkik, tahkik, düşünme anlamlarını da içermektedir.⁷⁴ Bahs ise araştırmak, incelemek soruşturmak, müzakere etmek, tartışma, gözetleme, bakma, görüşme anlamlarına gelmektedir.⁷⁵ İbn Sînâ taklidin yöneldiği şeyler içinde nazarı (*en-nazar*) zikretmekte ve şöyle tanımlamaktadır: “Nazar'a gelince; ölçü ve melodi ile icra edilen, adet ve öykünün her birinin doğruluğunun açıklanması ve ispat edilmesine benzer.” Farklı bir paragrafta ise “nazar ve ihticâc (delil getirme)” kullanılır ve şöyle tanımlanır: “İfadenin anlamını ruhta yerleştiren şeylerdir. Onun kabulü, - kederi unutup teselli buluncaya kadar ve tragedyaaya uygun duyguları üretinceye kadar- zorunludur. Onun kendisinde sanat yoktur. Yani Hitâbet kitabında zikredilen tasdik/ikna, şiiire uygun değildir.”⁷⁶

İbn Rüşd medih sanatının altı parçası içerisinde nazar terimini zikreder.⁷⁷ Nazarın anlamını şöyle açıklamaktadır: “Nazar (*en-nazar*) itikadın doğruluğunu açıklayan şeydir. Onlara göre övülen inançların doğruluğu için delil getirmenin (*ihiticâc*) bir türü gibidir. Bunların hiçbirisi Arap şiiirinde yoktur ancak övülen şer'i kavillerde bulunur.”⁷⁸ İbn Rüşd farklı bir paragrafta nazarı tekrar şöyle açıklar: “Ben bir itikadın doğruluğu ya da bir eylemin doğruluğu için delil getirmeyi (*el-ihiticâc*) kast ediyorum, o iknaya ait bir kavil değildir. Bu nedenle bu sanat için de uygun değildir.

⁷² Ayyâd, *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r*, 59.

⁷³ Dahiyat, *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle*, 95.

⁷⁴ İbn Manzur, “nazar”, *Lisanü'l-Arab* (İran: Neşru Edebi'l-Havze, 1405), 5/ 215.

⁷⁵ İbn Manzur, “bahs”, *Lisanü'l-Arab*, 2/115, 116.

⁷⁶ *Retorik'te tartışılan ikna'ya atıf yapılmaktadır.*

⁷⁷ *Opsis* terimi hakkındaki tartışmalar için bkz. Charles E. Butterworth, *Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics* (Princeton: Princeton University Press, 1986), 76; Charles E. Butterworth, “Translation and Philosophy: The Case of Averroes' Commentaries” *International Journal of Middle East Studies* 26 (1994), 19-35; Gutas, “On Translating Averroes' Commentaries Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics”, 92.

⁷⁸ İbn Rüşd, “Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fiş-Şi'r”, 210.

Aksine sanat için uygun olan taklide dayalı bir kavldir. Şüphesiz şiir sanatı, özellikle de medih sanatı delil getirme ve münazara üzerine bina edilmez. Böylelikle medih-te, -hitabetin kullandığı gibi- nifak [iki yüzlülük] sanatı ve al ahz bi'l vucuh'u kullanılmaz."⁷⁹

Mettâ b. Yûnus, İbn Sînâ'nın ve İbn Rüşd'ün metinlerinde yer alan "el-ahz bi'l vucûh", "nifak" ve "münafık" terimleri tragedyanın teatral özellikleri ile ilişki kurmaya imkân veren terimlerdir. Aristoteles *Poetika*'nın (1450 b15-20) opsis/sahne düzeni hakkındaki açıklamalarının devamında "tragedya sahnedeki temsilden ve oyuncudan bağımsız olarak da bir etkileme gücü vardır" ifadelerini kullanmaktadır. "El-ahz bi'l vucûh/yüzlerin alınması" ifadesi; 'rol oynamak, canlandırmak, oyun sergilemek, gösteri yapmak' anlamlarına geldiği gibi literal olarak karşılığı 'rol yapmak' ya da 'maske takmak'tır. Arapça *el-ahze bil-vucûh* ifadesi, oyuncu/aktör kelimesinin tercümesidir. Literal olarak ise *hypokritoi*'nin bir tercümesidir. Oyunculuk sanatı/rol yapma sanatı anlamına gelen *ahz bil'vucuhu* ise *hypokrisis*'in bir tercümesidir.⁸⁰ Her iki Arapça ibare, Ebu Bişr Mettâ'nın Yunanca teknik terimleri, dolaylı bir ifade ile tercüme etme metodunun örneği olarak alınabilir. Bu ifade İbn Sînâ'nın ve Ebu Bişr Mettâ'nın 'eylemde bulunmayı', 'hypocrisis/nifak' olarak yorumlamasının ifadesidir. Bu iki terim bazen birlikte kullanılmıştır. İbn Sînâ aynı terimi, Yunanca *hypocrisis*'i, *el-Hatâbe*'de konuşma tarzı olarak; tragedya da ise 'eylemde bulunmak' olarak kullanmıştır. İbn Rüşd'de nifak [ikiyüzlülük] sanatı ve al ahz bi'l vucuh'u kullanmaktadır.

4.6. Nağme Savt/Lahn/Telhîn

Aristoteles *Poetika*'da harmonia terimini iki kez kullanır (1448b-20 ve 1449a-28). Filozof daha sonra terimi *melos* (*ezgi-şarkı*) ile ilişkilendirir ve en sonunda *melopoiia* (*ezgi düzmek-şarkı yapımı*) kelimesine dönüşür (1449b-33, 35, 1450a-10, 1450b-16). Harmoni ile *melos* [şarkı] ve *melopoiia* [şarkı yapımı] birbirinden farklı terimler olduğu dikkate alınmalıdır. Harmonia şiirin müzikal unsurlarını ritm ya da ölçüye ilişkin unsurlarından ayırmak için kullanılmaktadır. Aristoteles bu terimleri, hem şiirdeki müzikal unsurları, ritmik ve metrik unsurlarından ayırmak için kullanır hem de konuşmaya ilişkin unsurlardan ayırmak için kullanmaktadır. Aristoteles'in harmonia kavramı Mettâ b. Yûnus'un metninde farklı terimler ile çevrilmiştir. Ebu Bişr Mettâ'nın harmonia'yı ilk çevirisi nazm (düzen ya da düzenleme) sonraki ise te'lif (kompozisyon) şeklindedir. Ebu Bişr Mettâ telif'i, ikinci ve üçüncü kez harmonia teriminin karşılığı olarak kullanır. Mettâ daha sonra harmonia'yı -melos ile beraber- savt ve nağme'ye dönüştürülür, "amel el-savt ve nağme", "el-nağme ve el-savt" ve "sinaa el-savt" ifadeleri *melopoiia*'nın yerine kullanılmaktadır.

İbn Sînâ harmonia teriminin karşılığı olarak "lahn" kelimesini kullanmaktadır. İbn Sînâ Yunanca *melopoiia* kelimesini açıklamak için de lahn kelimesini kullanmak-

⁷⁹ İbn Rüşd, "Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi'ş-Şi'r", 211.

⁸⁰ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 102.

tadır. İbn Rüşd lahn'ın/melodi çoğul formu *elhan*'ı Aristoteles'in harmonia'sının karşılığı olarak kullanmaktadır. İbn Rüşd telhis'te "el-nağme (ya da *nagam*)" "el-nağme el-muttefika" ya da "el-nagam el-müttefika" kelimelerini de kullanmaktadır. El-nağme kelimesi Aristoteles'in metnindeki '*harmonia*' terimine tekabül eden bir terimdir. İbn Rüşd metnin bazı bölümlerinde lahn terimini, Aristoteles'in harmonia ve melos arasındaki ilişkiyi muhafaza ederek ya da melopoia terimini dikkate alarak kullanmaktadır.⁸¹

5. Tragedyanın ve Methin Nicel Analizi

Aristoteles tragedyanın nitel/iç öğelerinin yanı sıra nicel/dış öğelerini de ele almıştır. Bunlar "prolog, episodlar, exodos, koro şarkısı"dır. Mettâ, İbn Sînâ ve İbn Rüşd tragedya ve medhin nitelik (*keyfiyyet*) bakımından özelliklerini açıkladıktan sonra nicelik (kemiyet) bakımından özelliklerini anlatmaktadırlar. Mettâ "nicelik bakımından tragedyanın kısımları" başlığı altında hitabet ile karşılaştırarak "el-medhâl, mahrec er-rakkâs ve mecâz" öğelerini zikretmektedir. İbn Rüşd medih sanatını hitabet sanatı ile karşılaştırarak bazı öğelerini tartışmaktadır. İbn Sînâ Aristoteles'in metnindeki pek çok ögeyi açıklamaktadır. Aşağıda tragedyanın nicel öğeleri hakkındaki açıklamalarda İbn Sînâ'nın düşüncelerine yer verilmiştir.⁸²

5.1. Medhal

Prolog, tragedyada koronun girişinden önce yer alan parçadır. Prologun fonksiyonu, tragedyanın ortaya koyduğu temel konuya ilişkin eylemler, durumlar hakkında izleyiciye/dinleyiciye bilgi vermektir. Bu bölüm dramatik tekniğin bir parçasıdır. Tragedyada hikâyenin sunumu yapılmayan parçası hakkında gerekli bilgileri taşıyan araçlardan biridir. İbn Sînâ medhal'i (*prologue*) parçalardan oluşan bütün bir bölüm olarak tanımladıktan sonra onun ortasında koronun, bir grup halinde icraya başladığını ifade etmektedir. Her tragedya bir başlangıç, orta ve sonucu (*intiha*) içerecek şekilde düzenlenmiş olan parçalara sahiptir. 'Şarkı (*ginâ*)' ve 'dans (*raks*)' bir grup tarafından icra edilir. Bu parça, Arap şiirinde 'medhal/giriş' (*prolog*) olarak isimlendirilen ve aşk şiirlerinin 'başlangıç/giriş (*teşbîb/nesib*)'⁸³ bölümünde yer alan parçaya benzemektedir.⁸⁴

⁸¹ Harmoni, melos ve melopoia terimleri için İbn Rüşd'ün *Poetikası* hakkında hazırladığımız Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yayın programına alınan çalışmada yer alan "Medhin öğeleri" başlığı altındaki açıklamalara müracaat edilebilir.

⁸² İbn Rüşd'ün medih sanatının nicel öğeleri hakkındaki açıklamaları İbn Sînâ'dan oldukça farklı olduğu için yer verilmemiştir.

⁸³ *Nesib* ya da *teşbîb* geleneksel Arap şiirinin ilk parçasına yani başlangıç/girişine işaret etmektedir. Bu ilk parçada şair, genellikle bir aşk temasıyla ve kendi aşğının niteliklerini vurgulayarak başlamaktadır. Hüseyin Elmalı, "Kaside", TDV *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/ 562-564.

⁸⁴ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 125.

5.2. Mahreç er-Rakkas

Parodos, Antik Yunan tragedyasında ve komedyasında koronun içeri girerken söylediği ezgidir. Parodos; koronun ilk anlatımı, konuşma tarzıdır. Koronun fonksiyonlarından biri, gösterime ilişkin olmayan şey hakkında bilgi vermek olduğundan parados'un dramatik amacı, daha açık ve anlaşılır hale getirmektir. İbn Sînâ bu bölümü, kendisiyle dansçıların/koronun görünmeye başladığı ve 'mahrec er-rakkas' [koronun çıkış yeri, *parodos*; Antik Yunan tragedyasında ve komedyasında koronun içeri girerken söylediği ezgi] olarak adlandırılan bir parça olarak ele almıştır.⁸⁵

5.3. Takvîm

Stasimon; antik tiyatrodan episodlar arasında söylenen lirik ezgidir. İbn Sînâ *takvîmi* (*stasimon*), başka yerde kullanıldığı gibi bir çeşit ritim (*ikâ*) olmaksızın icra edilen bir bölüm olarak tanımlamaktadır. Ağıt formundaki bir şarkının - beraberinde ikaî bir eylem olmaksızın- sadece bir şiir vezni ile yüksek sesle okunarak icra edildiği bir parçadır. Bütün bunlar bir koro tarafından (*cemaat'ul mülhanîn*) şarkı olarak söylenir.⁸⁶

5.4. Mecâz

Episode, Antik Yunan tragedyasında iki tam koro şarkısı arasında kalan bütün bölümdür. İbn Sînâ episod, mecâz ile karşılar. Şarkıcıların melodi (*lahn*) olmaksızın ritm (*ikâ*) ile icra ettikleri bölümdür.⁸⁷

5.5. Mahrec

Arkasında artık hiçbir koro melodisinin, şarkısının olmadığı bölümdür. İbn Sînâ exode terimini *mahrec* (*exodos-çıkış*) ile karşılamaktadır. Kendisinden sonra koronun şarkı söylemediği bölümdür.⁸⁸

Sonuç

İslam filozoflarının kaleme aldıkları Poetikalar, Aristoteles'in poetik sanatlarla dair yaklaşımını nasıl incelediklerini gösteren önemli metinlerdir. İslam filozoflarının, Aristoteles'in *Poetika*'sını kendi kültürel ve felsefî bakış açılarıyla değerlendirmeye yönelik müdakkik çabalarını dikkate almak gerekmektedir. Fârâbî, İbn Sînâ ve

⁸⁵ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 125.

⁸⁶ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 125.

⁸⁷ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 125.

⁸⁸ Taşkent, *İbn Sînâ ve Fârâbî'nin Poetikaları*, 125. İbn Sînâ'nın tragedyanın tanımı ve tragedyanın nicel analizi konusunda özellikle "tragedyanın teatral unsurları" hakkında vermiş olduğu açıklamalar Aristoteles'in açıklamalarına oldukça yakın ve zengin bir içerik sunmaktadır. Bu konuda daha detaylı açıklamalar bu konuya tahsis etmiş olduğumuz çalışmamızda ele alınmıştır.

İbn Rüşd'ün metinlerini doğrudan Aristoteles'in metni ile karşılaştırarak incelemek üç aşamalı bir süreci gerektirmektedir.

Birincisi: Yunanca-Süryanice-Arapçaya tercüme sürecinde *Poetika* metninin ne tür değişikliklere uğrayarak İslam filozoflarına nasıl intikal ettiğinin tesbit edilmesi,

ikincisi: İslam filozoflarının Aristoteles tarafından sunulan Yunan sanat formlarının yapısını çok yakından izlediklerinin tesbit edilerek metnin biçim ve içerik analizinin yapılması,

Üçüncüsü: Fârâbî ve İbn Sînâ'nın metinlerindeki bazı bölümlerde ifade edilen, özellikle İbn Rüşd'ün *Poetika Telhis*'inde belirginleşen *Poetika*'daki kavramların Arap/İslam kültür, edebiyat ve mantık düşüncesine sistematik olarak nasıl uyarlandıklarının belirlenmesi gerekmektedir.

Aristoteles'in *Poetika'sı*, Arap kültürüne yabancı fakat Yunan dünyasında yaygın olan “dîsirambî, komedyâ, iyâmbû, drâmâtâ, aynî, dîkrâmî, sâtûrî, feyûmûtâ, efikî rîtûrî, ificânâsâvus” gibi farklı formları içermektedir. Yapılan tercümelemler beraberinde dil problemini getirmiştir. Nitekim metnin antik Yunan'dan başlayıp Süryanice ve Arapça tercümelemler ile devam eden uzun yolculuğunda felsefî, kültürel, sosyal, entelektüel, dinsel farklılıkların yanı sıra “zaman” ve “mekan” boyutları da dikkate alındığında, muhatap olunan metinde gerçekleşen değişim ve dönüşümler kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu kültürel ve zamansal mesafeler, *Poetika*'nın Yunancadan, Süryaniceye ve sonrasında Arapçaya nakil sürecinde kimi yanlış ve eksiklikleri içeren tercümelemleri doğurmuş, tragedyanın teatral özellikleri tam olarak ifade edilememiş; bu sebeple *Poetika*'nın müteakip nakillerinde yanlış anlaşılmalara kaçınılmaz olmuştur. Bu konudaki kimi karışıklıklar, sözü edilen türler hakkında başlangıçta bilgi sahibi olmayan ya da tercihlerini bilinçli şekilde yapan mütercimler ve filozoflar için anlaşılabilir bir durumdur. Severus Bar Şakko'nun Süryanice fragmanındaki *trâgodûtâ* ve *qumôdiyâ* kelimelerinin Mettâ'nın çevirisindeki dönüşümü, bir çeviri hatası ya da bilinçli bir tercih olarak değerlendirilebilecek olsa da karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için en özgün örneklerden biri olarak karşımızda durmaktadır. Mettâ'nın tercümesi ile başlayan, sonrasında Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd ile genişleyen telhîs/yorumlama ya da yeniden okuma/yazma sürecinde filozofların yaklaşımları birbirinden farklı olmuştur. Bu farklılıklar öncelikle filozofların farklı metinleri kullanması ile açıklanmaktadır: İbn Sînâ'nın Yahyâ b. Adî'nin tercümesini, İbn Rüşd'ün ise Mettâ'nın metnini esas alması, telif edilen eserlerin içeriklerini birbirinden farklılaştırmıştır. Fârâbî ve İbn Sînâ, Aristoteles metnine daha sadık açıklamalar yapmakta, Arapça'da yeterli karşılığı bulunmayan ya da bilinmeyen Yunan sanat formlarına dair ibareleri transliterasyonu ile vermektedir. Buna karşılık Mettâ ve İbn Rüşd, Yunan dünyasına ait kimi konuları Arapça şiir türleriyle tanıtan Kindî geleneğini takip ederek Yunan kültürüne has bir metnin Arapça konuşan bir topluma intibakını sağlamaktadır. İbn Rüşd'ün metninin bütünü dikkate alındığında, filozofun konuyu ele alış biçiminin Aristoteles'ten ve selefleri olan Fârâbî ve İbn Sînâ'dan farklılığı, özellikle Arap şiirine ve Ku'ran ayetlerine

müracaat ederek yaptığı açıklamalarda görülmektedir. Buna göre *Poetika*'ya iki temel yaklaşım biçimi söz konusudur: Birincisi *Poetika* çalışmalarının edebî ya da teatral özellikleri merkeze alınarak yapılan incelemelerdir. İkincisi ise “bağlam teorisi” olarak adlandırılan, *Poetika*'nın *Retorika* ile birlikte Mantık içinde değerlendirilmesidir. İslam filozoflarının *tahyil* terimini merkeze alarak *Poetika*'yı mantık içinde değerlendirmelerinin dayanağı, tarihî süreç içerisinde Aristoteles şarihleri tarafından *Poetika*'nın Organon külliyatı içine dâhil edilmesidir. Bu her ne kadar Aristoteles'ten farklı olarak kendinden sonraki Grek yorumcuların verdiği *Poetika* bağlamı olsa da, İslam felsefesinde *Poetika* çalışmaları mantık içinde değerlendirilmiştir. Ancak sonraki süreçte İslam filozoflarının eserlerinin etkileri Mantık alanı ile sınırlı kalmamış, Poetikaların etkisi belagat ve tenkid çalışmalarında da izlenebilir olmuştur.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Aristoteles. *Poetika - Şiir Sanatı Üzerine (Peri poiētikēs)*. çev. Nazile Kalaycı. Ankara: Pharmakon Kitap, 2012.
- Ayyâd, Şükrî Muhammed. *Kitâbu Aristotâlis fiş-Şi'r nakl Ebî Bişr Mettâ b. Yûnus el-Kunnâi min'el-Süryânî ile'l-Arabî*. Kahire: Dâru'l-Kitâbil-^cArabî, 1967.
- Bedevî, Abdurrahman. *Aristûtâlis Fennu'ş Şi'r, mea tercemeti'l-Arabiyyeti'l kadîmeti ve şurûhi'l-Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd*. Beyrut: Dâru's-Sakafe, 1953.
- Black, Deborah L.. *Logic and Aristotle's Rhetoric and Poetics in Medieval Arabic Philosophy*. Leiden: E.J. Brill, 1990.
- Butterworth, Charles E.. "Translation and Philosophy: The Case of Averroes' Commentaries". *Int. J. Middle East Stud.* 26 (1994), 19-35.
- Butterworth, Charles E.. *Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics*. Princeton: Princeton University Press, 1986.
- Cantorino, Vicente. *Arabic Poetics in the Golden Age; Selection of Texts, Accompanied by a Preliminary Study*. Leiden: E. J. Brill, 1975.
- Dahiyat, M. İsmail. *Avicenna's Commentary on the Poetics of Aristotle: A Critical Study with an Annotated Translation of the Text*. Leiden: E. J. Brill, 1974.
- Durmuş, İsmail. "Hiciv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/447-449. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Durmuş, İsmail. "Methiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/406-408. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Edzard, Lutz vd. "A new look at the Greek, Syriac, and Arabic versions of Aristotle's Poetics". *Grammar as a window o Grammar as a window onto nto Arabic Humanism. A Collection of Articles in Honour of Michael G. Carter*. Ed. Lutz Edzard -Janet Watson. 222-264. Wiesbaden: Harrassowitz, 2006.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Endress, Gerhard. *The Works of Yahyâ Ibn 'Adi*. Wiesbaden: Reichert, 1977.
- Goodman, L. E.. *Avicenna-Arabic Thought and Culture*. London: Routledge, 1992.
- Gutas, Dimitri. "On Translating Averroes Commentaries Averroes' Middle Commentary on Aristotle's Poetics". *Journal of the American Oriental Society* 110/1 (1990), 92-101.
- Gutas, Dimitri. "The Poetics in Syriac and Arabic Transmission". *Aristotle Poetics Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries*. ed. Leonardo Tarán vd. Boston-Leiden: Brill, 2012.
- İbn Manzur. *Lisanü'l-Arab*. İran: Neşru Edebi'l-Havze: 1405.

- İbn Rüşd. “Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi’ş-Şi’r”. *Fennü’ş-Şi’r*. nşr. Abdurrahman Bedevî. 201-251. Beyrut: Dâru’s-Sakafe, 1953.
- İbn Rüşd. *Telhîsu Kitâbi Aristôtâlîs fi’ş-Şi’r*. nşr. Charles E. Butterworth-Ahmet Abdülmecid Herîdî. Kahire: el-Hey’etü’l-Mısriyyetü’l-‘Amme li’l-Kitâb, 1986.
- İbn Rüşd. *Telhîsu Kitâbi Aristûtâlîs fi’ş-Şi’r*. nşr. Muhammed Selîm Sâlim. Kahire: 1971.
- İbn Sînâ. “Fennü’ş-Şi’r”. *Fennü’ş-Şi’r*. nşr. Abdurrahman Bedevî. 161-198. Beyrut: Dâru’s-Sakafe, 1953.
- İbn Sînâ. *Kitabu’l-Mecmû ev el-Hikmet’ül-Arûziyye*. nşr. Muhsin Salih. Beyrut: Daru’l-Hâdi, 2007.
- Kassel, Rudolf. *Aristotelis de arte poetica liber*. Oxford: Clarendon Press, 1965.
- Kaya, Mahmut. *Kindî: Felsefî Risaleler*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2002.
- Kemal, Sâlim. *The Philosophical Poetics of AlFârâbî, Avicenna and Averroes, The Aristotelian Reception*. London-New York: Routledge Curzon, 2000.
- Leezenberg, Michiel. “Katharsis, Greek And Arab Style. On Averroes’s Misunderstanding Of Aristotle’s Misunderstanding of Tragedy”. *Rereading Classics in ‘East’ and ‘West’ Post-colonial Perspectives on the Tragic*. ed. Freddy Decreus vd. 300-316. Gent: Documentatiecentrum voor Dramatische Kunst Gent, 2004.
- Margoliouth, D. Samuel. *Analecta Orientalia ad Poeticam Aristoteleam*. London: D. Nutt, 1887.
- Nedim, Muhammed b. İshak. *El-Fihrist*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Okay, Orhan M. “Hiciv”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/449-450. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Rigolio, Alberto. “Aristotle’s Poetics in Syriac And in Arabic, Translations: Readings of Tragedy”. *Khristianskii Vostok 6 (Христианский Восток NS 6)*. 140-149. Moscow: Russian Academy of Sciences, 2013.
- Tarân, Leonardo vd. *Aristotle Poetics, Editio Maior of the Greek Text with Historical Introductions and Philological Commentaries*. Leiden-Boston: Brill, 2012.
- Taşkent, Ayşe. *Güzelin Peşinde, Fârâbî, İbn Sînâ ve İbn Rüşd’de Estetik*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2012.
- Taşkent, Ayşe. *İbn Sînâ ve Fârâbî’nin Poetikaları Aristoteles’in Poetika’sının İslam Dünyasındaki Yansımaları*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- Tkatsch, Jaroslaus. *Die arabische Übersetzung der Poetik des Aristoteles*. Vienna: Akademie der Wissenschaften, 1928.
- Yusuflî, Muhammed Latîfî. *eş-Şi’r ve’ş-Şi’riyyeh, el-felâsife ve’l-müfekkîrüne’l-Arab*. Tunis: Dâru’l-Arabiyye li’l-Kitâb, 1992.

Tragedy in the Islamic World in the Context of Aristotle's *Poetics*: Tragedy in Greek, Syriac, and Arabic Translations, Commentaries, and Summaries

Extended Abstract

Islamic philosophers have written important texts that build upon Aristotle's approach to the poetic arts. I examine texts written by al-Fārābī, Ibn Sīnā, and Ibn Rushd on poetics and compare them with Aristotle's *Poetics* using a three-stage process. First, I try to determine what kind of changes were made to the *Poetics* in the process of its translation from Greek into Syriac and Arabic. Second, I examine how closely Islamic philosophers followed the structure of the Greek art forms presented by Aristotle and the form and content of his *Poetics*, discussions of which are found in the texts of Fārābī, Ibn Sīnā, and especially Ibn Rushd's *Talkhis*. In this three-stage process, my goal is to determine how concepts in Aristotle's *Poetics* were systematically adapted to Arab / Islamic culture, literature, and thought.

In the poetics literature in the Islamic world, two translators of Aristotle's *Poetics* stand out: Abū Bišr Mattā ibn Yūnus (d. 940) and Yahyā ibn Adī (d. 975). The text of Abū Bišr's translation from Syriac to Arabic survives today in the Arabic manuscripts section of the Bibliotheque Nationale in Paris (2346 arabe [fol.131a-146b]). This translation, completed in the year 932, is based on the Syriac-Aramaic translation of a lost Greek manuscript dating from about 700 years earlier. Besides this Arabic translation, only a passage of about thirty lines survives from the Syriac translation. The passage is quoted in Jacob bar Šakko's *Book of Dialogues*.

In the process of transferring *Poetics* from Greek to Syriac and later to Arabic, incomplete and inaccurate translations were made. Because the Syriac translator and Abū Bišr did not know Greek arts and tragedy, their translations failed to express the theatrical features of tragedy, the absence of which had a great impact on subsequent transmissions and led to a misunderstanding of the *Poetics*. A comparison of the definitions of tragedy in the Syriac fragment of Jacob bar Šakko and the translation of Abū Bišr provides important data about early translations. The most important change Abū Bišr made in his Arabic translation was to translate tragedy as "the art of *madīḥ*" (*sināat al-madīḥ*). Abū Bišr adapted the words *ṭrāgodūtā* and *qūmōdiyā* in Syriac to a form that existed in Arabic literature. Abū Bišr used the terms *madīḥ* / praise for tragedy and *hijā'* for comedy. Like Abū Bišr, Ibn Rushd translated tragedy as "the art of *madīḥ*." But, as an examination of Ibn Rushd's text as a whole makes clear, his approach to the subject different greatly from Aristotle's. Drawing heavily on Arabic poems and Quranic verses, Ibn Rushd's statements were not based on tragedy, which is a Greek art, but on *madīḥ*, a form of Arabic literature. Meanwhile, Ibn Sīnā used a different translation as his source, not

the text of Abū Bişr but that of Yahyā ibn Adī, and he used the term tragedy not as the art of *madīh* but in the original, with transliteration.

In the works of Abū Bişr, Ibn Sīnā, and Ibn Rushd, the six elements of tragedy in Aristotle's *Poetics* are generally translated as follows: *muthos* (myth) as *khurāfah*; *ethos* (character) as *al-ādāt*; *lexis* (measure) as *wazn*; *dionoia* (thought) as *itikād*; *opsis* (spectacle) as *nazār*; and *harmonia* (harmony) as *lahn*. In the explanations of these elements, the elements of tragedy based on theatrical performance are sometimes explained in association with poetry, rhetoric, or different narrative types. Aristotle treats tragedy in terms of its quantitative elements. In the text of Ibn Sīnā, prologue becomes *madhāl*, exodos becomes *makhraj*, and metaphor and stasimon become *taqwīm*. Aristotle's idea of catharsis did not play a central role in the interpretations of Ibn Sīnā and Ibn Rushd. The absence of emphasis on the psychological and emotional effects of catharsis in Islamic philosophers' definitions of tragedy can be explained contextually: for them, the purpose of poetic expression or literary form was not just to give pleasure, but to persuade the audience. The reason for this was likely related to the classification of rhetoric and poetics as parts of logic, which had to do with the process by which the *Poetics* entered in the Islamic tradition.

Aristotle wrote six books on logic: *Categories (Categoriae)*, *On Interpretation (De Interpretatione)*, *Prior Analytics (Analytica Priora)*, *Posterior Analytics (Analytica Posteriora)*, *Topics (Topica)*, and *Sophistical Refutations (De Sophisticis Elenchis)*. These were brought together under the name *Organon*, which means "instrument," during the Byzantine period. To these, Neo-Platonists and Syriac scholars later added Aristotle's *Rhetoric* and *Poetics*, increasing the number of books in the *Organon* to eight. With the addition of *Isagoge*, Porphyry's (d. 305) introduction to Aristotle's *Categories*, the number of books in the logic corpus increased to nine. The most important reason why Islamic philosophers treated poetics as a branch of logic is that the *Poetics* was included in the *Organon* corpus in the historical process. Poetics studies in Islamic philosophy were carried out within the framework of the discipline of logic and took on the "logical" color of the Arabic writing in that field, something not found in the original work.

Keywords: Aristotle, Poetics, Jacob bar Šakko, Abū Bişr Mattā ibn Yūnus, al-Fārābī, Ibn Sīnā (Avicenna), Ibn Rushd (Averroes), Tragedy, The Art of *Madīh*.